

Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА НА ЗДОБУТТЯ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

на тему:

«Висвітлення історичних постатей на уроках історії України у школі (на прикладі вивчення громадсько-політичної і наукової діяльності М.С. Грушевського)»

Студентки 4 курсу, групи СОІ-41
напрямку підготовки (спеціальності)
014 «Середня освіта (Історія)»
Галько Наталії Русланівни
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Дрогомирецька Людмила Романівна
Рецензент:
кандидат історичних наук, доцент
Єгрешій Олег Ігорович

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічні аспекти формування знань про історичну особистість на уроках історії України	8
РОЗДІЛ 2. Наукова та громадсько-політична діяльність Михайла Грушевського».....	23
РОЗДІЛ 3. Методичні прийоми і форми роботи на уроках	37
ВИСНОВКИ	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	51
ДОДАТКИ	57

ВСТУП

Актуальність теми. Кожна особистість як представник конкретної нації або народу повинна намагатися реалізувати її духовність через певні людські цінності, тим самим ствердити себе, намагаючись здійснити власний підхід до історії.

Кожна нація має своїх видатних представників, які назавжди закарбувались в історії. До переліку таких видатних людей входить – М.Грушевський – відомий політик, науковець та справжній патріот своєї держави.

На сторінках історії Михайло Грушевський закарбувався як людина, з притаманними тільки йому індивідуальними рисами та наполегливістю. Завдяки його невтомній праці та широкій політичній діяльності, було закладено такі бажані для всього українського народу, паростки Української самостійної держави. Його соціально-політичні погляди змінювались, проте саме відданість своєму народові та справі життя, яку він вбачав у вивченні історії своєї нації, була для нього найбільшим еталоном у різних сферах його діяльності. Проте, не всі були прихильниками діяльності вченого. За свою політичну та наукову діяльність, Грушевський зазнавав чимало критики. Трапилося так, що ще до недавня наукова спадщина науковця входила до числа заборонених авторів. Сьогодні, є відкритим доступ до його творчої спадщини, яка має неймовірне та неповторне наукове, культурне та громадсько-політичне значення, що залишається культурним надбанням українського народу. Сподіваємося, що приклад М. Грушевського буде завжди у думках всіх українців та надихатиме їх на любов до своєї країни, народу та нації. Сьогодні еволюція шкілької історичної освіти є не завершеною, як і з боку методології, так і з боку змісту навчання. Додаткового обговорення та вирішення потребують питання, які стосуються пояснення ролі історичних осіб у державотворчих процесах на уроках історії, якими засобами та техніками викладання матеріалу учням, повинен користуватися вчитель для того, щоб школярі змогли краще опанувати

матеріал. Не маючи оцінки діяльності видатної історичної постаті, її ролі у творенні певних історичних подій та не знаючи, чому саме завдяки одній людині може змінитися хід всієї історії держави – дослідження історії буде недосяжним.

Коли учні, мають асоціації до тих чи інших історичних подій із конкретною видатною людиною, їм легше запам'ятати певні деталі досліджуваної теми. Завдяки такому методові асоціацій, учні краще можуть орієнтуватися в ході подій, які вивчаються та будуть краще оперувати певними фактами чи датами, які пов'язані з тією постаттю.

Об'єкт дослідження – створення та використання історичних портретів видатних особистостей на уроках історії України.

Предмет дослідження – методологічні прийоми і форми роботи при використанні історичних портрету Михайла Грушевського на уроках історії з метою розвитку компетентностей у школярів.

Мета дослідження полягає у огляді теоретико-методологічних аспектів формування знань про історичну особистість Михайла Грушевського на уроках історії України для учнів середніх загальноосвітніх шкіл. Виходячи з поставленої мети, авторами роботи визначено наступні завдання:

- з'ясувати теоретико-методологічні аспекти формування знань про історичну особистість на уроках історії України;
- дослідити наукову та громадсько-політичну діяльність М. Грушевського;
- встановити методичні прийоми і форми роботи на уроці історії України при створенні історичного портрета М. Грушевського.

Стан наукової розробки. Теоретико-методичні аспекти розв'язання цієї проблеми розглянуто в працях з історії методичної науки, шкільної історичної освіти. Це зокрема, автори, що є значними методистами радянського часу: О. Вагін та П. Гора. Важливими для нашого дослідження, є також праці таких відомих методистів як: Ф. Коровкін, В. Даниленко, К. Агібалова, Л. Мельник, М. Лисенкота. Цінними для нашої проблематики є праці – В. Комарова, І.

Наулка, Т. Ладиченка, О. Рубльова, Т. Самоплавської, Н. Венцева, О. Удода та С. Терно. Їхні праці дозволяють ознайомитися з специфікою методики викладання історії за допомогою історичних постатей на шкільних заняттях з історії України.

Вітчизняною дослідницею Я. Калакатурою була складена авторська класифікація грушевськознавців. У своїй працях Р. Пиріг проаналізував історичну та наукову спадщину Михайла Сергійовича. Також деякі аспекти наукової діяльності Грушевського були розкриті у роботах В. Ващенко.

Як вважає український дослідник А. Пінчук, на теперішньому етапі проблематика дослідження історичних видатних осіб отримала в методиці викладання історії ступінь певного методичного феномена. На його думку, не вирішеними залишаються питання, які стосуються дослідження історичних персоналій у шкільних курсах історії, обсягу і змісту належних сюжетів, способів та прийомів навчання учнів, формуванням засобів навчання школярів цих сюжетів.

Зокрема, видатний український вчений-методист К. Баханов зазначає, що кожному історичному діячу слід вивчати через сукупність джерел, які при раціональному оцінюванні дають можливість цілісно збагнути причину доленості її дій у загальноісторичному процесі.

В період останніх років в сучасній українській історіографії відбувається ініціативний теоретико-методологічний пошук. Це має місце в працях А. Мазона, Н. Полонська-Василенко, Л. Зашкільняка, В. Підгаєцького, О. Яся та ін. Сучасні науковці відслідковують вагомий розвиток методологічних підходів від марксизму в радянському варіанті до модернізму, сприйняття постмодернізму та нового, в певній мірі, скептичного його сприйняття. Це має пряме відношення до студій історіографії наукової діяльності М. Грушевського [1. Дата звернення 15.05.2022].

Також для нас є важливими фотографії історика. Звісно, що фотокартки видатного вченого, не дадуть нам точної характеристики його особи як науковця або політика, але вони є цінними для нас, з точки зору дослідження

Грушевського, як людини та її зовнішнього вигляду у різні періоди життя. Учнім буде цікаво переглянути, як змінювалася зовнішність М. Грушевського з плином часу, таким чином, вони усвідомлюватимуть, що Грушевський був такою ж звичайною людиною, як і всі, він старів, змінював стиль одягу та аксесуари протягом певного часу. Учні тоді зможуть зрозуміти, що вчений не був вигаданим або якимось фантастичним персонажем, а справжньою людиною, яка за допомогою індивідуальних рис особистості та наполегливості змогла змінити хід історії.

Розбір методологічних підвалин вивчення наукової праці М.С.Грушевського в українській історіографії кінця XIX – початку XX століття пропонує передивитися звичні для більшості вчених сучасні методологічні судження на перевагу використання новітніх теоретичних схем, які спрямовані на постмодерністські погляди. Щоб зрозуміти сучасні методологічні підходи слід звернути увагу на праці В. Ващенка, Я. Калакури, І. Колесника та О.Яся.

Серед історичної літератури наукової та політичної діяльності М. Грушевського важливе значення мають публікації з різними науковими жанрами, такі як: статті, монографії, біографії, огляди, рецензії, які належать новітнім дослідникам, сучасникам видатного діяча або ж історикам того періоду часу, до прикладу: наукова діяльність М. Грушевського широко описна у працях сучасників вченого – О. Гермайзе, І. Кривецького, Д. Багалія, М. Кордубита інших. І. Ткаченко, В. Хоменко, В. П. Тельвак, Ю. Шаповал та інші – продовжують ґрунтовну дослідницьку працю у сфері знань про Грушевського, розвиваючи їхні головні вектори на сучасних методологічних засадах.

Методологічну основу дослідження складає комплекс способів: 1) теоретичні: метод аналітики, ретроспекції з наміром опрацювання теоретичних елементів дослідження, виявлення системи визначень та їх класифікації, походження факту, що вивчається; 2) практичні методи: розпізнавання (розпитування, дискусія), метод аналізу (розгляд досягнень навчально-

пізнавальної діяльності школярів, розбір прогресивних вчительських навиків) щоб утвердити категорії розвинутості дійсних навчальних перспектив школярів.

Наукова новизна полягає в проведенні системного та широкого наукового дослідження методики формування та застосування історичних портретів видатних постатей на уроках історії України, в підсумку ретельного вивчення методологічних способів та видів роботи при використанні історичного портрету Михайла Грушевського на уроках історії з метою прогресування основних навчальних компетентностей в учнів. Висвітлено науково-методологічні способи історіографічних задумів дослідження наукової праці М. Грушевського в середовищі інтелектуальної історії.

Практичне значення дослідження. Отримані знання, теоретичні докази й підсумки дослідження можуть бути застосовані: у освітньо-дослідній (при формуванні та створенні дипломних й магістерських робіт з педагогіки); у навчально-виховній (при підготовці до семінарських занять, розробці планів-конспектів на уроках та факультативах з історії, що стосуються даної проблематики). Накопичений базовий матеріал та відомості, висунені науково-теоретичні підсумки можуть стати ядром для наступного, ґрунтовного дослідження.

Структура роботи зумовлена постановкою мети та завданнями дослідження. Дана бакалаврська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (56 позицій) та додатків. Загальний обсяг роботи становить 50 сторінок друкованого тексту.

РОЗДІЛ 1

Теоретико-методологічні аспекти формування знань про історичну особистість на уроках історії України

Під час проведення уроків історії неможливо обійтись без дослідження видатних історичних постатей, вивчення їх різносторонньої праці та характеристики їх діяльності. Вчителі звертаються до висвітлення історичних постатей на уроці, розкрити підстави виникнення історичних епізодів та подій, привабити або звеселити школяра, вказати йому певний висновок та показати, який є приклад поведінки людини у суспільстві.

Осягнення відомостей, які стосуються видатної особи не є головною метою викладання та вивчення історії, аніж дослідження їх біографій. Вони мають стати прийомом, який допоможе учневі у вдосконаленні його свідомості, в утворенні його наукового та історичного світогляду та осмислення подій.

При сучасній гуманізації історичної освіти, підвищену увагу приділено до висвітлення діяльності та оцінки видатних людей, відкриття самоповаги людини, як частини суспільного вдосконалення, осмислення ролі постаті у творенні певної історичної події. Власне людина, яка володіє беззаперечною індивідуальністю, непохитністю та емоційними рисами, має мислення та самопізнання є об'єктом нашого дослідження [49, дата звернення 05.04.2022].

Одним з головних компонентів історичної науки в школі є спеціальний навчальний матеріал, який містить факти про історичних діячів.

Учні повинні розуміти роль особи в історії та сфери її діяльності, приналежність до певної соціальної чи національної групи, оскільки без даних відомостей, повноцінне вивчення історії буде неможливим. Наголосимо, що вивчення історії та її засвоєння є значно ефективнішим через призму історії конкретної людини. Учні з більшою готовністю запам'ятовують життя та діяльність історичної постаті, її вплив на події та явища у історичному розрізі. Опанування школярами знань про життєдіяльність видатної історичної постаті у всіх їх протиріччях та ускладненнях у ситуації суспільних подій зароджує в

учнів критичне мислення та інтерес до історичної науки як предмета [44; 23, с. 6].

Варто відзначити те, що кожна особистість – це не проста, глибинна організація, яка містить велику кількість взаємопов'язаних, взаємозалежних підорганізацій, які співдіють, характеризують та перекривають недоліки одна одної. Відносно всі риси особистості могли бути виділені чотирма рівнями. Ступінь темпераменту залежить від спадковості; ступінь індивідуальних властивостей психічних дій, як спадковістю, так і певним чином соціальним оточенням; рівень набутих знань та вмінь особистості і скерованість соціальним середовищем особистості [45, с. 25-28].

У наш час без вивчення особистостей видатних осіб дослідження та сприйняття історії не може бути досконалим із декількох підстав:

1) Будь яка людина – це не лише індивід як такий, а й виразник інтересів окремого соціального прошарку. Отже, саме завдяки своїй діяльності людина стає цікавою для інших.

2) Переважно, особистості не були поціновувачами конкретно однієї ідеї, вони міняли свої переконання та вподобання через тиск інших осіб, змін в суспільному житті і тд. Завдяки цьому можна зрозуміти, як впливав суспільний устрій епохи, в якій проживала людина.

3) Медіа, автобіографії, наукові дослідження часом не можуть зійтися до однієї оцінки діяльності історичної постаті, тому її важко осмислити. Саме через різне пояснення можна зрозуміти, як з плином часу змінювалися тенденції розвитку суспільства.

4) Учні переважно вибирають своїх кумирів, навіть не задумуючись про те, чим саме ця людина відома та якими є її основні вектори діяльності.

Отже, ґрунтовне та сконцентроване вивчення діяльності історичного діяча допоможе учням більш глибоко пізнати історію [52, дата звернення: 05.05.2022].

Для покращення результативності вивчення матеріалу серед учнів і для їх культурного розвитку рекомендується наступне:

- 1) Охарактеризовувати життєдіяльність історичних персон крізь призму епохи, у якій вона проживала, щоб школярі розуміли, що кожна персона є представником свого часу та суспільства;
- 2) Вивчення життя особистості повинно бути цілим, містити у собі життєвий шлях людини, сукупність світобачення, ідей та поглядів, що визначали сфери зайнятості особи, ідейно-соціальні та культурницькі засади діяльності, значення діяльності історичної особистості;
- 3) Показувати окрему історичну особу як індивідуальність із характерним для неї виглядом, акцентуючи наступне: «приватне життя», «звички», «вподобання» та інше;
- 4) Особливу увагу приділити фактам про психічний розвиток історичного персонажу, розповідаючи про конкретні риси людини як зовнішнього вигляду, так і її ендогенної сутності, причин її поведінки в тій чи іншій життєвій ситуації;
- 5) Для того, щоб правильно висвітлити конкретну історичну постать, вчителю необхідно виокремити такі відомості про цю людину, завдяки яким, в учнів розвиватиметься аксіологічна компетентність під час оцінки того чи іншого факту з життя видатної особи, який буде винесено на обговорення або дискусію. За допомогою такого обговорення, учні зможуть розвинути своє світобачення та особисті моральні критерії, коли задумуються про вчинки людини, її досягнення чи прорахунки;
- 6) Потрібно пам'ятати, що розвиток вміння означувати та розцінювати видатних людей, в більшості відповідальність вчителя, як він використовує знання і вміння в оптимальних формах та методах навчання;
- 7) Потрібно використовувати такі види навчання, як урок, семінар, екскурсія та огляд фільмів (наукових або документальних, художніх) з їх подальшим обговоренням;
- 8) Висвітлювати історичну особистість на гуртках та спеціальних курсах;

Вчителів необхідно використовувати різні цікаві методи та прийоми для того, щоб якнайвиразніше охарактеризувати історичну постать, тим самим допомагаючи учням краще її запам'ятати. Поміж найбільш дієвих способів є такі: метод протиріч, відтворення у виставі або сценці, певної історичної події, яку описано в документальному джерелі або в повідомленні підручника; обговорення питань, які потребують глибшого висвітлення чи дискусій; постановка проблемного питання, в ході обговорення якого, учням потрібно буде дати оцінку діям висвітлюваної персони, як з боку соціального елементу, так і з боку політичного суб'єкту; визначити чи були його дії руйнівними чи корисними для суспільства, в якому він жив та працював; систематизація етапів вивчення нового матеріалу; давати учням завдання на самостійну підготовку, такі як: реферат, історичне повідомлення, презентація, тощо. За допомогою самостійного опрацювання необхідної літератури для підготовки завдання, учні матимуть змогу дізнатися більше про видатну особу та зможуть краще дати оцінку її діяльності [44, С. 34-37].

На думку українського педагога А. Пінчука, в сучасних умовах, проблема висвітлення історичних діячів, набула окремого статусу методичного феномену у методиці викладання та навчання історії. Не зовсім обговореними є питання, щодо викладу матеріалу про історичних постатей на уроках історії в школі, значення та користі способів, які використовують педагоги при вивченні з учнями певної видатної особи [34; 23, с. 6].

Важлива та ключова проблема в теперішній методиці викладання історії у школі — це теоретико-методичні можливості і способи, за допомогою яких, учні вивчають та ознайомлюються з історичними персоналіями, оцінюють їхню діяльність в політиці, культурі тощо. Хочеться зауважити, що йдеться про переоцінку методичних прийомів та положень, аналізу життєдіяльності персони, застосування антропологічного підходу під час навчання [34,с.21].

Вітчизняна педагогиня Я. Камбалова відзначає, що із розвитком історичних компетентностей учнів на уроках та покращенням можливостей перебігу вивчення історії в школі, новітніми методистами було створено певні

методичні поради, які стосуються дослідження історичних осіб. Серед яких вона виділяє такі:

- 1) Об'ємне використання усіх видів історичних джерел;
- 2) Застосування схем формування історичних портретів відомих постатей;
- 3) Обговорення дискусійних питань, які потребують додаткового висвітлення. Завдяки цьому, кожен з учнів матиме можливість висловити свою думку, а вчитель зможе дізнатися чи володіють школярі критичним мисленням;
- 4) Вживати у розповіді вчителя фрагменти з творів літератури;
- 5) Опрацьовувати з учнями деталі автобіографічних паць, свідчень очевидців, описи іноземців, які мали можливість познайомитися з тією чи іншою особою;
- 6) Створення учнями під час самостійної роботи рефератів, презентацій чи історичних повідомлень;
- 7) Використовувати у навчанні сучасні дидактичні та розумові ігри;
- 8) Постановка сцен та вистав, які описують історичні події;
- 9) Застосування методів роботи, в які входить взаємодія між декількома учнями (групова робота, робота в парах);
- 10) Користуватися фото та відео матеріалами для наочності;
- 11) Використовувати проблемний спосіб вивчення.
- 12) Аналітичний метод дослідження діяльності історичної персоналії [23, с. 6].

Для рівномірного використання вивчення історичних осіб на уроках історії України слід виділити певний термінологічний апарат, для їх чіткого розмежування. Зокрема, виокремимо наступні поняття: історичний портрет, політичний портрет, історична особа. Пропонуємо наступні визначення:

- Історичний портрет – опис особи крізь призму відомостей з біографії людини, політичних поглядів, особистих вподобань та її поведінки під час різних життєвих ситуацій ;

- Політичний образ – зображення персони за допомогою її політичних, релігійних та світоглядних поглядів у різних проміжках її життя;
- Історичний персонаж – людина, яка за допомогою своїх унікальних вмінь та талантів увійшла в історію або змінила її перебіг [51, дата звернення: 05.04.2022].

Людина — це індивід, який може самостійно та свідомо обирати, як йому вчинити в певній життєвій ситуації, і це буде його свідомий вибір. Ядром внутрішнього світу, яке відповідає за кмітливість та усвідомлення її дій — є потреби. Особистісні потреби та необхідності формуються впродовж життя людини у суспільстві та стають поштовхом для її подальшої активної діяльності. У якому напрямку розвиватиметься та діятиме особистість залежить від її особистих переконань та вподобань. Особа та її діяльність є одним механізмом. Для нас при вивченні історичного портрету особи є головним те, які світоглядні та політичні переконання мала ця людина, адже за допомогою цих знань, вчитель з учнями зможе визначити, яке значення мала її діяльність для історичних подій та який внесок ця людина зробила для історії свого народу. Далі потрібно визначити, які саме твердження та судження постаті штовхнули її на зроблений вчинок, за допомогою яких якостей видатна особа змогла досягти значного успіху або провалу своєї діяльності. Безперечно, учням завжди цікаво, яка зовнішність була у видатних героїв історії, яке у них було хоббі або стиль одягу, але найбільше їх цікавлять різні яскраві, переважно кумедні випадки, які траплялися із відомими людьми.

Такі факти про постать, звичайно, викличуть цікавість учнів на деякий час, але не потрібно забувати, що головним завданням вчителя при висвітленні біографії відомої історичної особи є навчити учнів правильно аналізувати її дії та вчинки, через які змінилась історія або завдяки яким ця людина потрапила на сторінки книжок та підручників. Саме тому, вчитель повинен дотримуватися зваженого розбору інформації для того, щоб подати на уроці лише необхідні та вагомні факти з життя видатної персони, а не відволікати увагу дітей на якісь

другорядні речі з її біографії. Обговорювати певні якості людини детальніше варто лише тоді, коли саме ця якість характеру стала ключовою у створенні тієї чи іншої видатної ситуації.

Кожне навчальне завдання має свою мету (в нашому випадку — це значення діяльності видатної особи для історії), інформацію(завдяки якій, досягається поставлена мета) та можливості, за допомогою яких вона досягається(потрібна на даному етапі структура та поетапність висвітлення інформації, існування в учнів потрібних для цього знань, навичок та практичних вмінь) [45, с. 25-28](див. додаток А).

Сучасні педагоги пропонують багато цікавих способів роботи учнів на уроках історії із вивчення особистості:

- алгоритмічний;
- біографічно-оцінний;
- порівняльний;
- художньо-публіцистичний;
- схематичний;
- ігровий;
- накопичувальний;
- дослідницький [21; 23, с. 8].

Обираючи алгоритмічний спосіб, педагог має запропонувати учням потрібну послідовість засвоєння інформації про історичну особистість:

1. Запам'ятовування прізвища та імені;
2. Інформування учнів із ключовими етапами та сенсом діяльності особи;
3. Опанування головних вчень, поглядів та переконань історичної персони;
4. Визначити, який саме соціальний прошарок чи спільноту, людина намагалася відстоювати своєю діяльністю;
5. Дослідження оцінок діяльності видатної постаті її сучасниками та новітніми дослідниками, які займаються вивченням її біографії [23, с. 7].

Що стосується висвітлення історичних постатей на уроках історії України, то їх можна поділити на два типи: за результатами її діяльності та її належності до певної соціальної верстви, народу тощо.

Типи історичних осіб за результатами її діяльності:

- 1) ствердні (винахідники, засновники, просвітителі тощо);
- 2) заперечні (деспоти, винищувачі, мучителі);
- 3) різнобічні (результати діяльності не мають чіткого визначення) [33, с. 20].

Проте таке групування є надто узагальненим, і поділ історичних осіб за результатами їхньої праці, не повинен містити багатогранного вивчення їх корисних або руйнівних вчинків.

Зі свого боку тип історичних осіб за належністю певного соціуму визначається наступним чином:

- відомі за рангом (воєначальник, очільник країни, представник монаршої родини);
- відомі за родом праці;
- відомі за рангом і за родом праці [41, с. 26].

Люди, які мають високий ранг у суспільстві, можуть впливати на державотворчі процеси чи певні події, коли вони або активно діють задля блага країни або ж навпаки, коли взагалі не цікавляться та бездіють у певних важливих ситуаціях, а видатні за діяльністю, які стали відомими завдяки своїй праці, в більшості, отримували своє видання, за допомогою своєї участі в перебігу важливих історичних подій.

Окрім характеристики портрету історичної особи слід виділити портрет політичної особи, оскільки вони дещо різняться у загальному прийнятті плану складання їх портретів.

План складання політичного портрета має наступний вигляд:

- 1) Світоглядні вподобання (демократ, консерватор, соціаліст тощо);
- 2) Індивідуальні політичні переконання: цілі, способи та методи їх реалізації;
- 3) Ключові етапи формування політичного діяча;

- 4) Визначальні вектори діяльності державної постаті;
- 5) Оцінка здобутків та прорахунків праці видатної особи сучасними дослідниками та науковцями[51, дата звернення 05.05.2022].

Схема формування історичного портрету:

- 1) Звідки був політичний діяч;
- 2) Дитинство та юність;
- 3) Ідеологічна приналежність (новатор, консерватор тощо.);
- 4) Індивідуальні політичні переконання: цілі, способи та методи їх реалізації;
- 5) Головні вектори спрямування політика;
- 6) Результати діяльності політичного діяча з погляду сучасників та істориків (політологів) [51, дата звернення 05.05.2022].

Таким чином політичний портрет особистості — є складовою історичного портрету.

Під час уроку використовуються, як традиційні, так і не традиційні форми складання історичного портрету.

Альтернативні способи формування історичного портрета:

- 1) Виклад зі слів самої історичної постаті;
- 2) Оповідь знайомого, члена родини або з колеги, з якими контактував діяч;
- 3) Переказ — звіт історії;
- 4) Стаття в журналі;
- 5) Користування схемами та іншими структурними таблицями;
- 6) Зіставлення діяльності обраного політичного персонажу із діяльністю його суперника;
- 7) Озвучування цитат діяча [31, с. 22].

Вагомим може стати повідомлення вчителя, у якому він розповідає про певну проблему, яка сталася у житті висвітлюваної постаті, для вирішення якої їй потрібно було обрати єдиний з поміж багатьох варіант.

Можна виділити засоби опрацювання важливих відомостей, реконструювання вигляду видатних осіб, подій та явищ в житті їхнього

соціального оточення: образна доповідь, «усна образ», програвання у вигляді вистави певної історичної події, оцінка життєдіяльності висвітлюваного персонажу, метод антитези, підготовка школярами самостійних наукових робіт, винесення питань на ґрунтовніше обговорення, дискусії в групах на певні проблемні питання.

При характеристиці історичної особи існують чіткі методичні рекомендації. Зокрема, розроблено кілька схем (планів) (див. додаток В; В.1.), які допомагають визначити роль та наслідки діяльності історичної особи. До них відносять:

- Опис поведінки постаті, що була викликана устроєм та порядками життя тієї епохи.
- Вияв індивіда як живої людини (завдяки фото або портреторі, а також через оповіді знайомих або сучасників тієї персони).
- Вразати та зацікавлювати дітей цікавими способами інтонаційної подачі інформації про видатну постать, а також використовувати метод асоціацій.
- Проводити принцип історизму та об'єктивний відбір інформаційних джерел.
- Висвітлювати постатей з всебічного боку (приватне життя, умови та можливості, в яких виховувався діяч, вплив на його поведінку його оточення т.ін.).
- Показувати учням особисті портрети видатного діяча, щоб діти могли встановити свої власні ідеали, оцінюючи зовнішній вигляд відомої людини [43, с. 45-49].

На думку знаної педагогині Б. Молінської, завдяки методу «історичного портрету» в учнів краще формуються предметно-історичні компетентності, такі як – хронологічні, просторові, мовленнєві, інформаційні та аксіологічні [46, с. 25-28].

Коли вчитель розповідає учням про відому історичну особу, йому необхідно одразу уточнити, в яку саме епоху жила ця людина. Адже саме тенденції та умови розвитку суспільства певного часу, відіграють найбільшу роль у формуванні світогляду та головних переконань людини, яка живе саме тоді. Учні повинні зрозуміти, що кожна людина є виразником тієї культури та пори, в якій вона існує.

Педагогові не потрібно забувати про використання різних новітніх, а також традиційних, методів подачі інформації для учнів. Найголовнішим та найбільш поширеним методом є оповідь вчителя, в якій він, використовуючи цитати з історичних джерел, описує діяльність видатної постаті. Під час такої розповіді буде корисним і використання відео, фото або картин, на яких зображена дана постать.

В методологічному вченні були розроблені правила, яких потрібно дотримуватися під час опису історичної постаті — було створено та вдосконалено прийом, який називається «словесний малюнок»; доповідь; оповідання із конкретним сюжетом; ілюстрація картини; характеристика образу історичної особистості; засоби зіставлення історичних персонажів; характеристика в групі людей; театралізація оповіді педагога [51, дата звернення 05.05.2022].

Розповідаючи учням матеріал з біографії персоналії, вчитель історії України має зосередитися на тому, щоб учні змогли швидко та якісно засвоїти найголовніші тези з розповіді вчителя, могли логічно осмислити поведінку діяча та дати оцінку його діяльності, також важливе для вчителя цікаве подання, а пізніше оригінальне відтворення інформації. Методисти-практики рекомендують такі способи формування історичного портрету: оповідь з уст самого діяча (автобіографія, твір про власне життя тощо); опис колеги або суперника про діяча; публікація в газеті; зіставлення з іншою людиною тієї епохи, яка теж була відомою;

Під час самого формування історичного образу методисти виокремлюють такі етапи:

- 1) Вивчення імені та прізвища (псевдоніму) історичного діяча;
- 2) Дослідження діяльності особи у різний період його життя;
- 3) З'ясування ідейно-теоретичних переконань відомої особистості;
- 4) Прихильником яких соціальних груп була висвілювана персоналія;
- 5) Ознайомлення із характеристиками діяльності особи, яку склали політологи та компетентні в даному матеріалі діячі [25, с. 306].

Вітчизняні методисти підсумували всі варіанти та способи складання історичного портрету на уроках історії та виокремили такі різновиди:

- 1) Інструкційний;
- 2) Біографічно-оцінний;
- 3) Порівняльний;
- 4) Оцінно-екстремальний;
- 5) Частково-оцінний;
- 6) Прогнозовий;
- 7) Дослідницький;
- 8) Накопичувальний;
- 9) Художньо-публіцистичний;
- 10) Схематичний;
- 11) Ігровий [46, С. 25-28].

Так, перший різновид — інструкційний. Згідно з ним, вивчення особистості здійснюється у певній послідовності, наприклад спочатку потрібно сказати, що роль Михайла Грушевського як політичного так і наукового діяча, оцінюється істориками винятково як позитивна та корисна для державотворчого процесу України.

Згідно з біографічно-оцінним різновидом, вивчення особистості проводиться через виконання біографічних завдань. В цьому випадку вчитель формує поступовий збір інформації про видатну особу, використовуючи джерельний опис про видатного діяча, підводячи дітей до визначення про кого йде мова, наприклад, розповідаючи певні факти та конкретні індивідуальні риси

чи вчинки про людину, з якими учні точно мали змогу ознайомитися під час опрацювання біографії видатної людини.

Черговий варіант порівняльний — під час опрацювання певної теми вчитель пропонує внести дані до порівняльної таблиці, за допомогою якої учні мають змогу впорядкувати та розмежовувати потрібну для них інформацію.

Внесення даних до таблиці розвине в учнів самостійність, а також сприятиме розвитку інформаційної та логічної компетентностей (див. додаток Б).

Оцінно-екстримальний варіант застосовується, коли учні разом з учителем дають оцінку особистості за її поведінкою в екстремальній ситуації. Розглядаючи на уроці постать Михайла Грушевського, можна розповісти учням про його поведінку та дії під час прийняття Центральною Радою універсалів, щоб вони могли оцінити, чи правильні рішення приймав Грушевський в тих умовах та чим він керувався, обираючи саме такий варіант вирішення питання про самостійність держави.

Частково-оцінний різновид — під час його використання вчитель історії разом зі своїми учнями виокремлюють та оцінюють певні сторінки життя видатного діяча. На прикладі Михайла Грушевського, можна показати та пояснити дітям, якою була його саме наукова діяльність, в якому руслі він працював усе життя та заради чого він намагався поширити свої ґрунтовні наукові праці. Беручи до уваги саме його наукову діяльність, учні зможуть сконцентруватися на його досягненнях, які мали культурологічний вплив на тогочасне суспільство. Це розвиватиме в учнів культурологічну компетентність.

Прогнозований спосіб допомагає визначити вплив діяльності видатного діяча на майбутні покоління. Учні зможуть навчитися правильно оцінити, чи буде досвід вчинків видатної людини корисним для нащадків, чи зможуть наступні керівники навчитися на помилках або здобутках минулих діячів, краще керувати державою, вирішувати певні соціальні проблеми тощо. Учні досліджуючи політичний портрет М. Грушевського, зможуть під час

самостійного опрацювання матеріалу підготувати реферат, в якому вони отримають змогу з власних міркувань оцінити внески вченого в розвиток культури та політики українського народу.

Наміром дослідницького способу — є сприяння формуванню уявлень учнів про ідеологічні та особисті переконання персоналії. Під час виконання практичної роботи або самостійної підготовки рефератів, учні розвивають аксіологічну компетентність. Як варіант, дітям може бути запропоновано підготувати презентацію про Михайла Грушевського та головні його вектори праці, а також в цій роботі їм потрібно буде вяснити, які саме чинники повпливали на формування у нього саме таких переконань.

Накопичувальний різновид навчання виконується за допомогою складання біографічних повідомлень, але за виокремленою систематичною схемою. На початку уроку, вчитель спрямовує учнів на вивчення окремих історичних осіб. Збір відомостей здійснюється школярами, як в школі, так і за її межами, але певними частинами. Для кожного уроку, учні повинні готувати свої короткі повідомлення про історичну особу, таким чином в кінці навчального року, учні матимуть достатню кількість знань про видатну постать.

Відповідно до художньо–публіцистичного різновиду вивчення персоналії проводиться під час опрацювання учнями художніх творів, статей, наукових праць та рефератів, в яких описується життя та діяльність висвітлюваної історичної особи.

Завдяки цьому методові, діти розвивають свої творчі здібності та мають можливість дізнатися багато фактів про людину, яка могла змінити хід історії.

Неповторним та одночасно найскладнішим є *схематичний* спосіб, адже дослідження діяльності історичних осіб відбувається через формування та використання схем-портретів. Схема-портрет підходить для будь-якого етапу уроку та його форми, а саме:

- 1) під час ознайомлення та вивчення матеріалу;
- 2) на етапі фіксації вивченого матеріалу;
- 3) під час перевірки виконаного домашнього завдання;

- 4) складання схеми-портрета може стати самостійним завданням учнів, а наступного уроку можна зробити конкурс, в якому вчитель буде визначати найбільш вдалу роботу.
- 5) цікавим та дієвим використанням схеми-портрета, як наочного апарату в ході проведення лекцій і, зокрема, на семінарських заняттях чи конференціях.
- 6) під час узагальнюючих, повторювальних та закріплювальних уроків. На таких уроках учні зможуть виокремити відмінності між певними схемами-портретами, наприклад, М. Грушевського, В. Винниченка [55, с. 56-57].

Кінцевим є ігровий варіант для вивчення історичних осіб. Здійснюється через застосування навчальних ігор. Під час оцінювання історичної особи важливо не допустити таких факторів як:

- Оцінка діяльності діячів крізь призму лише одного боку її праці;
- Синтетичне відокремлення діяльності історичної особи від життя народу (очільники держави мають відповідати за прорахунки та здобутки разом із народом);
- Беззаперечність в оцінюванні: використання тільки одного поділу на «світле» і «темне», «добрий» та «поганий» тощо.
- Бажання стати суддею, який може осуджувати людину, яка жила в інший період та в іншу епоху;
- Приміщення оцінки діячів наших сучасників з боку юрмища — справедливу оцінку їм зможе дати тільки сама історія [46, С. 25-28.].

Таким чином, теоретико-методологічна база та аспекти формування та дослідження історичного портрета діяча базується на чітко розроблених трактуваннях понять «історичний портрет», «політичний портрет», «історичний особа». При цьому використовують розроблені схеми(плани), характеристики історичної особи, а також нетрадиційні прийоми. Водночас, запропоновано варіанти організації роботи, щодо вивчення на уроках історичних постатей.

РОЗДІЛ 2.

Наукова та громадсько-політична діяльність Михайла Грушевського

Михайло Сергійович Грушевський відомий нам як авторитетний історик, значний громадський і політичний діяч, що видав численні свої публікації та праці на різну тематику. Своєю різносторонньою працею він заклав міцні підвалини української державності. Його соціально-політичні погляди змінювались, проте любов і повага до власного народу та до історичної об'єктивності для М. Грушевського постійно були найвищим стержнем в науковій продуктивності та політичній роботі. Діяльність Михайла Сергійовича здобувала, як прихильників, так і палких противників, які старалися запламувати репутацію вченого.

Михайло Грушевський (див. додаток Д) народився в інтелігентній родині, що безумовно вплинуло на формування його поглядів. Батько Михайла, будучи вчителем, навчив сина любити українську мову, звичаї і традиції, навчив бути патріотом своєї держави. В «Автобіографії» він писав, що оповідання батька, який прикував теплий зв'язок до всього українського, а саме пісень, мови, традицій, збудило і викликало у нього національне українське відчуття, підтримуване книгами, цими особливими мандрами в Україну, що вимальовувались тому в авреолі рідної «вітчизни», та різницею чужої і нерідномовної країни [12, с. 111].

Наукова, громадська і політична праця історика створила міцне підґрунтя для наукового українознавства та розвитку власної української історіографії. Про діяча його сучасники писали наступне: «Свій внесок, своє зобов'язання перед власним народом, перед державою і найголовніше перед українською наукою Грушевський звершив» [32, с. 15].

Вперше захоплюватись історією Михайло Сергійович почав після того, як його зарахували в 1880 р. до Тифліської гімназії. Саме в ній майбутній український діяч чимало читав, ознайомлювався з творчістю відомих вітчизняних фольклористів, істориків та етнографів (М. Максимович, М.

Костомаров, П. Куліш та ін.). Значну участь у виборі майбутньої творчої ніші М. С. Грушевського виконав у журналі «Киевская старина», що сам історик називав власною серйозною школою. У бібліотеці Грушевський, пригадуючи, міг проводити вільний час в тишині та самоті читацької зали, брав книги, як мав вільну хвилину, у їдальні та навіть в класі помалу читав[4, с. 117].

Свою творчу діяльність М. Грушевський, як учень гімназії вирішив розпочати як письменник. Він пише оповідання «Бех-аль-Джугур» по сценарію з дуже знаного для нього по Кавказу східного буття. Михайло Сергійович надіслав оповідання до Києва на розгляд славному українському письменникові Іванові Нечуй-Левицькому і отримав схвальний відгук, а 1885 р. праця була надрукована у львівській газеті «Діло» [9, с. 12].

Однією з перших праць Михайла Грушевського стала «Очерки истории Киевской земли», яку історик почав друкувати будучи третьокурсником в 1888-1889 рр., і вона надала йому не тільки прихильну оцінку, а також широке визнання серед наукового простору. Дана монографія допомогла Грушевському отримати золоту медаль, була однією з найшанованіших студій обласного дослідження історії, якій офірувала багато праць історична школа Антоновича [17, с. 28].

Початки організаційно-наукової роботи Грушевського припадають на час, коли він переїхав до Львова, бо його призначили у 1894 р. на місце професора історії у Львівському університеті. Його українофільські погляди притягували українське студентство, а він хотів, щоб цикл української історії займав провідне місце і у підготованні майбутніх народних проповідників, тому на шпальтах львівського журналу «Учитель» протягом 1895 р. він видавав роботу, яка називалась «Виїмки з джерел до історії Руси». Згодом це видання побачило світ цілою книжкою, а сам автор на початку книги зауважував, що виходив він її з тієї думки, що тільки особиста ознайомленість з джерелами, на яких тримаються висновки історичної літератури, надає сильну та стійку обізнаність, відводить від неминучого без того зв'язку від суб'єктивізму тої або

другої історичної роботи та надає шанс зорієнтуватись у науці незалежно від різниць та змін у баченні, що знаходять в історіографії [1, с. 7].

Ще одним значним відрізком праці Михайла Грушевського стала робота у Науковому товаристві ім. Шевченка. У 1897 р. він офіційно став його головою, крім того будучи головним історичної секції та археографічної комісії. Це став час його плідної організаторської та наукової творчості. Дякуючи його зусиллям, вирости фонди бібліотеки, почалось видання перших книг у друкарні, було відкрито музей, утворювались всякі за напрямками наукові комісії. Дуже значним внеском товариства була підготовка «Записок Наукового товариства», а під керівництвом М. С. Грушевського в 1895–1913 рр. їх було надруковано більше 100 томів [40, с. 34-35].

«Записки» були універсальним науковим виданням, шпальти якого давали історикам, літературознавцям, фольклористам, мовознавцям і громадським діячам.

Також під керівництвом Михайла Грушевського часто друкували джерелознавчі видання, а саме томи «Українського архіву», «Жерел до історії України-Руси», «Збірника» та інші, що мали ключову роль у майбутньому розвитку історичних досліджень. Відтоді, коли наслідком того повороту, який стався в історичних науках загалом — основна роль відійшла з студіювання самих високих фактів політичного буття у історії, прикладних творів у літературі на широкі маси громадсько-культурного життя і його деталей, потребність у розширенні археографічних прийомів дуже відчувалася в українсько-російській науці. Роботи минулих та нових російських й польських археографічних інституцій і видань на те не ставало; не дивлячись на усі їхні заслуги щодо громадської і культурної історії України-Руси, маса робіт є невикористаними, а разом з цим лишаються без чесного вияснення та освітлення часом подекуди великі частки історії [6, с. 1].

Проведення лекцій в університетах з історії України, також активна участь Михайла Грушевського в діяльності «Наукового товариства ім. Т.Шевченка» створили підґрунтя і стали за основу великої монументальної

роботи «Історія України-Руси». За визначенням українського діаспорного історика Л. Винара дана праця являє собою, до деякої міри, питання особистої честі та власного покоління [12, с. 112].

Публікація «Історія України-Руси» стала найголовнішим ділом всього життя Михайла Грушевського. В 1898 році у місті Львів був виданий перший том, а останній вийшов уже в Києві, проте, на жаль, уже після відходу у вічність Грушевського.

Слід зазначити, що це перший науковий твір, що дає суцільну і повну картину минулого українського народу, включає всі етнічні території українців. «Історія України-Руси» демонструє одну з головних ідей наукової діяльності М. Грушевського — гармонічне і всебічне висвітлення всіх аспектів історичного розвитку українців. Даючи дуже докладний огляд політичних подій і аналізу адміністративно-судового устрою, «Історія» Грушевського не з меншою докладністю відтворює народні і церковні стосунки, культуру і звичаї українського народу, початок і розвиток суспільних верств, промисловість, торгівлю, літературу, мистецтво і науку – усе це становить собою повний синтез тодішнього життя українського народу [26, с. 36-37].

Десятитомне видання демонструє і констатує тяглість української історії протягом історичного часу, що було важливим для наукової діяльності Михайла Грушевського, і цій концепції він дав наукове підґрунтя. У ній автор спирається не тільки на територіальний і політичний зв'язок України з Русю, але й доводить, що суспільно-політичне, економічне і все культурне життя держав-загарбників виросло на фундаменті Русі і було дальшим етапом еволюції устрою і життя княжої держави. Також він стверджував, що землі Московщини формувалися на зовсім інших історичних традиціях, жили й розвивалися під впливом монголо-татар [26, с. 40].

Назву наукового дослідження «Історія України-Руси» отримало через пов'язання нової і старої назв України, а Київську Русь, за словами Михайла Сергійовича, була українською середньовічною державою. Він послідовно пов'язував початки київської наукової традиції з першим староукраїнським

культурно-науковим осередком у Києві, який існував при Софійському соборі на початку XI ст., а згодом знайшов своє продовження українській козацько-гетьманській державі XVII–XVIII ст. [15, с. 1241].

В період першого десятиріччя 20 століття в наукове і політичне життя вченого прийшли зміни. Демократичність усіх сфер життя під революційним впливом 1905-1907 рр. дала вченому шанс побувати у багатьох містах Слобідської, Лівобережної та Південної України й збільшити свою організаційно-наукову працю. М. С. Грушевський заохочував перевести до Києва «Літературно-наукового вісника» і ряд інших наукових видань, зокрема, «Україна» та інші. Також історик почав плідну публіцистичну роботу. Він друкував статті, які офірувались тогочасним подіям та, які згодом були надруковані в окремих брошурах [3, с. 14].

Роботу викладача, працю дослідника та науковця Грушевський вдало з'єднав з політичною роботою. У Галичині він був серед засновників УНДП, створеної в грудні 1899 р., прийнявши на себе повинності заступника голови. Проте з часом він через політичні погляди посварився з іншими у верхівці цієї партії. В 1901-1903 рр. М. Грушевський почав плідну роботу зі створення у Львові українського інституту, проте через протидію високих польських чинів ці старання провалились [9, с. 15].

На початку революції 1905–1907 рр. у Росії, Михайло Грушевський приїхав до Києва, де і почав займатись проблематикою історії українських земель, які були у складі Російської імперії. Оскільки 17 жовтня 1905 р. царським маніфестом ліміт на українське друковане слово був скасований, то у 1906 р. публікацію львівського «Літературно-наукового вісника» стали продовжувати в Києві. В той же час Грушевський був серед ініціаторів газети «Рада», а в 1907 р. завдяки йому став друкуватися журнал «Україна» (змінена згідно до нових умов «Киевская старина»). Завзято друкується діяч й у «Українському віснику», який друкувався у Петербурзі українськими депутатами Державної думи. На сторінках цього видання вчений показував російській громадськості новий погляд на актуальні проблеми національної

історії та важливість українського питання. Видання ученого друкуються і в російськомовних «Сын отечества», «Киевские отклики» та інших періодичних працях, і теж виходять окремими збірниками та брошурами [22, с. 232].

В 1906 р. Михайла Грушевського вибрали поважним професором Харківського університету, а обрання історика на таку ж посаду у Київському університеті в 1907 р., вже після розгону II Державної думи, не склалося із політичних причин. Репутація «національного лідера» виявилася несумісною зі званням професора Університету Святого Володимира, а наукові здобутки навіть не розглядалися [18, с. 156]. У післяреволюційний період М. Грушевський стає одним із зачинателів утворення в Києві позапартійного Товариства українських прогресистів. Як учасник управління організації, Грушевський переважно керував на її зібраннях. Після того як помер Володимир Антонович у 1908 р, ранг голови школи українських істориків перейняв М. Грушевський.

Михайло Грушевський був одним із зачинателів газети «Рада» (1906) та журналу «Україна» (1907-1914). Опісля створення Українського Наукового Товариства в Києві навесні 1907 р., вчений вибраний його керівником. Водночас М. Грушевський головував й у Львівському товаристві, завжди будучи то у Києві, то у Львові [10, с. 233].

За участі Михайла Грушевського, який ввійшов до його керівництва, у вересні 1907 року було утворено незаконне позаблокове українське громадянське об'єднання – Товариство українських поступовців, яке об'єднало зусилля українців і до 1917 р. стало однією діючою українською організацією ліберального напрямку [38, с. 76].

Власну політичну платформу М. Грушевський ґрунтував у той час на законах конституційного парламентаризму і автономізму України, оскільки розділяв політично-ідейні положення будівництва держави Михайла Драгоманова. Утворення автономії у російській імперії дослідник бачив за потрібне та реальне при умові перетворення російської держави, яка б була заснована на демократичних поняттях, федерацію областей та народів. Ці

традиційні ідеї для інтелігенції Києва, Михайло Грушевський кількаразово оголошував і пропагував у свої виступах на вечорах та зборах громадськості [28, с. 14].

Після початку Першої світової війни Михайло Грушевський не припиняв активну діяльність. У результаті воєнних дій не зразу вирушив до Києва. Його шлях проліг Угорщиною, Австрією, а потім Румунією, яка в той час тримала нейтралітет. І хоча ще в 1914 р. вчений повернувся до Києва, російська влада була до нього вороже налаштована. 28 листопада 1914 р. М. Грушевського арештували за обвинуваченнями у австрофільстві, шпигунстві та зв'язку зі створенням Легіону Українських січових стрільців [29, с. 236].

Після заслань і ув'язнення у вересні 1916 р. Грушевський перебрався до Москви, в якій почав сильну політично-громадську активність. Розпочав діяльність московської філії Товариства українських поступовців, приклав зусиль у роботі видавництва «Украинская жизнь». Хотів з'єднати опозиційні українські сили. Займався науковою роботою, працював у архіві МЗС Росії, а також бібліотеках щодо матеріалів для 8-го тому «Історії України-Руси» [10, с. 235].

Докорінні зміни в діяльності та житті Михайла Грушевського відбулися внаслідок подій 1917 року. Ставши головою Української Центральної Ради, Михайло Сергійович висловив думки про важливу цінність роботи Української Центральної Ради: «які б важкі випробування не випали на долю України та українського народу, які б зміни не чекали їх, славетні часи діяльності Української Центральної Ради та її постанови залишили свій відбиток в багатостраждальній історії Української держави та стали міцним підґрунтям національного будівництва» [2, с. 148].

Висновки й розбір будівництва української державності Центральної Ради особливо зв'язані з історіософічними та історичними концепціями її голови Михайла Грушевського, який реально був першим, хто будував Українську Народну Республіку. Варто підмітити, що й сам він пов'язував державотворчий період 1917-1918 рр. з минулими періодами державності

України, а конкретно, з українською княжою середньовічною державою (Галицько-Волинська та Київська) і Козацько-гетьманською з її засновником Богданом Хмельницьким [35, с. 7].

Демократичну українську республіку Михайло Грушевський не відмежовував від роботи Кирило-Мефодіївського братства в Києві (1846), від М.Костомарова, Т. Шевченка, П. Куліша та інших діячів, бачення яких «пов'язані із ідеологією визволення України» і мали домінуючий вплив на М. Грушевського. У його статті 1917 р. «В сімдесяті роковини Кирило-Мефодіївської справи» добре показано зв'язок попередніх історичних діб і з Новою Україною Грушевського.

У часи з березня 1917 р. до квітня 1918 р. Михайло Сергійович проводив енергійну політичну роботу будучи головою Центральної Ради та першим президентом УНР. Саме в цей період історик немало зробив задля відновлення української державності, пояснюючи власні погляди у кількох публіцистичних статтях і державних документах, що визначились бажанням автора показати у них ядро історичного моменту. Вітчизняна дослідниця М. Алексієвець зазначала, що роботи потребують сьогодні серйозного дослідження, а сам М. Грушевський постійно був в центрі політичного руху [7, с. 95-96].

Велика заслуга історика у справі покращення ефективної діяльності Центральної Ради, створення законодавчої бази, а саме, прийняття чотирьох важливих законів-універсалів, створення уряду — Генерального Секретаріату, проголошення УНР, безперечно, є дуже важливим. Згодом як прийшов до влади гетьман П. Скоропадський, Грушевський мусив був відлучитись від політичних справ та більше приділити час науковій роботі. Пізніше, коли до влади прийшла Директорія, М. Грушевський поспробував ще раз взяти участь у справі українського державотворення, проте невдало, нова влада більше не мала потреби у його досвіді, знаннях та впливі. Перебуваючи у такій атмосфері попередній голова Центральної Ради приймає рішення виїхати за кордон. Дослідник В. Хоменко зазначає, що після цього його політична активність не

була закінчена, просто вона була переміщена за межі держави, проте лишилась українською за значенням [39, с. 45].

З'їзд представників народів колишньої Російської імперії (вересень 1917 р., Київ) був загальноросійським визнанням високого авторитету Михайла Грушевського, що взяв курс на утворення федерації у Російській державі. Повалення Тимчасового уряду, з яким Центральна Рада була в досить напружених (хоча, які, не переростали у силову суперечку) відносинах, більшовицька війна проти України в грудні 1917 – лютому 1918 рр. пришвидшила утворення Української народної республіки. Проте, якщо ухвалений 7 листопада 1917 р. III Універсал проголошував Україну у складі майбутньої федеративної Росії, то IV Універсал, утверджений 11 січня 1918 р., після того як червоні війська уже були біля Києва, передбачав цілковиту незалежність України.

Для покращення власного політичного впливу Михайло Грушевський приєднався до партії українських соціалістів-революціонерів (есерів), проте ряд розбіжностей між верхівкою Центральної Ради, військових дій, залучення третіх сторін, вступу більшовиків до Києва призвів до невтішних подій для УНР і Михайла Грушевського. Під час останнього засідання Малої Ради 29 квітня 1918 р. була ухвалена Конституція УНР та закон про землю, а Михайло Грушевський був вибраний президентом України. Але ці дії стали скоріше символічними й не мали впливу на дальший перебіг подій [8, с. 17].

Так як і більша частина українських соціалістів, М. Грушевський пристав на бік опозиційних сил щодо гетьмана Павла Скоропадського, хоча активної діяльності у боротьбі з ним не брав. Історик відхилив пропозицію П. Скоропадського стати очільником Української академії наук, яка утворювалася під гетьманським керівництвом, мотивувавши власну відмову принциповим неприйняттям цієї влади. Втіху і спокій М. Грушевський у той час, як і під час практично всього свого життя, находив у праці над томами власної «Історії України-Руси». Тоді як в середині грудня 1918 р. у Київ зайшли сили Директорії, М. Грушевський знову планував вийти на сцену українського

політичного життя та відновити Центральну Раду у її минулому стані, проте ці заклики не знайшли підтримки [8, с. 98].

Швидкий наступ більшовиків на Київ примусив Михайла Грушевського з рідними у перших датах лютого 1919 р. покинути місто. На деякий термін він залишився в Кам'янець-Подільському, де коректував газету «Голос Поділля», працював над підручником з історії України. У березні він брав участь у діяльності наради учасників українських соціалістичних партій, де планувались дії впливу на Директорію з метою запобігти підписання договору з Антантою, війська якої уже були на півдні України. Присутні на нараді навіть утворили Комітет з охорони республіки та пропонували Грушевському увійти до його складу. Проте Михайло Сергійович, зіславшись на власний виїзд за кордон, надав відмову. Комітет проіснував всього декілька днів. У кінці березня 1919 р. Грушевський з рідними переїхав до Праги, згодом певний час жив у Берліні, Відні й Женеві, а в 1922 р. поселився в Бадені [20, с. 9].

Протягом 1919-1925 рр. Михайло Грушевський перебував в еміграції, але і тут не полишав суспільно-політичну діяльність і спроби повернутися на Батьківщину. Дослідник В. Хоменко вважає, що головною метою було його бажання продовжувати політичну діяльність. На рідній землі він уже не міг нею займатись. Михайлу Сергійовичу лишалась тільки можливість наукової роботи, проте йому цього було мало, тому він вирішив шукати можливості для здійснення власних політичних планів в інших країнах [39, с. 46].

Сучасники виділяють чимало політичних проектів Михайла Грушевського за роки еміграції. Зокрема, саме завдячуючи роботі М. Грушевського, Люцернська конференція провела УПСР до II Інтернаціоналу, визнала незалежність Української Народної Республіки, висунула вимогу до Паризької мирної конференції про визнання України як незалежної держави з залученням її до Ліги Націй тощо. Це було важливе досягнення ЗД УПСР, проте вони так і не були загалом виконані. Інакшою політичною роботою М. Грушевського була активність Комітету Незалежної України (надалі – КНУК), що теж знавний під назвою Комітет порятунку. Все ж таки, діяльність КНУК є

не дуже досліджена. КНУК було створено 26 липня 1919 р. в Парижі. Реальним автором його заснування став М. Грушевський, він теж був неформальним головою організації. На засідання КНУК з 16 листопада М. Сергійович був обраний керівником комітету [21, с. 100].

Не менш важливим для Михайла Грушевського була діяльність Українського соціологічного інституту. З першого погляду УСІ не міг бути якимось зв'язаний із політикою, але це не є так, бо окрім наукової діяльності і видання наукової літератури, його робітники провадили й лекційну і пропагандистську діяльність, а сам історик зауважив, що «наукова праця завжди має підтримуватись політично-громадською» [37, с. 38].

Окрім того, самому М. Грушевському приписується авторство роботи УСІ, у яких, крім саме наукових засад праці, можна побачити й політичну складову: підтримувати зв'язки з національними й інтернаціональними організаціями, що висловлюють сучасний соціальний рух та представляють у них українських людей; слідкувати за світовою соціальною активністю, світовими соціологічними дослідженнями, а також поширювати їх результати для українського громадянина, мати місію у II Інтернаціоналі й схожих організаціях, створити відділи у головних центрах світу [36, с. 200].

Політична активність історика в еміграції, недивлячись на першочергові успіхи, потерпіла невдачу, оскільки прикладених Грушевським зусиль не стало, щоб у більшій мірі реалізувати в інших країнах його політичні проекти. На це повпливали як об'єктивні, так і суб'єктивні обставини. Історик, який постійно вирізнявся активністю у будь-яких сферах життя та феноменальною працею, дуже складно переживав цю змушену бездіяльність. Усе, що фактично далі йому лишалось робити, це робити спроби займатись науковою діяльністю та пробувати публікувати власні праці. Проте і тут для нього були значні перешкоди, зв'язані з відсутністю в європейських архівах хорошої джерельної бази для того, щоб продовжувати його українознавчі історичні дослідження і суттєвим зменшенням попиту на його книжки, що викликало, у власну чергу, труднощі з матеріальними засобами. І в результаті, Михайло Сергійович

надумує повернутися до України, де буде намагатись продовжувати політичну боротьбу, використавши досягнення українізаційної роботи радянської влади [39, с. 48].

Повернувшись до Києва історик знову активно починає братися за наукову й організаційну роботу: стає головою кафедри історії українського народу у межах історичної підсекції історико-філологічного відділу ВУАН та археографічну і історичну комісії цієї підсекції, бере участь в підготуванні до публікації багатьох видань. Біля визначної людини української історіографії об'єднуються багато талановитих учнів. Проте важлива увага Михайла Грушевського, як і давніше, прикована до роботи над «Історією України-Руси».

У своїй статті Л. Винар звертає увагу на дві основні причини повернення колишнього очільника Центральної Ради до України, а саме прагнення Грушевського продовжувати роботу над Історією України-Руси, що не було можливо в еміграції, та бажання розділяти долю української громадськості на своїй Батьківщині і приклясти до подальшого розквіту української національної культури [16, с. 94].

З багатьох офіційних джерел, а також особистого листування, видно, що Михайло Грушевський одразу після повернення в Україну присвятив себе науковій та громадсько-політичній діяльності. У листі від 8 квітня 1924 р. закордон він писав, що в Україні життя покращується та український курс реальний. У листі В. Кузіву від 4 серпня 1924 р. М. Грушевський розповідав про свою діяльність в Україні й, між іншим, зазначав що, у журналах йде погана думка про нього і він це бачить. Обидві сторони друкують нісенітниці, роблячи з нього вжиток для власної позиції. Зазначав, що це для нього неприємно але нічого з цим не зробиш [42, с. 693].

Якщо вести мову про ту Українську академію, академіком якої обрали історика у грудні 1923 р., то її прозвали некомуністичним острівцем у комуністичному океані. Довгий час Михайлові Грушевському просто не давали працювати. Його весь час переслідували, і шанси для діяльності не були сприятливими для нього. Можна ще раз повернутися до слів Ярослава

Дашкевича про те, що сім років історичної та науково-організаційної діяльності Михайла Грушевського в Україні були ним названі вагомим подвигом. Те, що вчинив Михайло Грушевський для історичної науки впродовж усіх семи років – це справді індивідуальне звершення [19, с. 97].

В січні 1929 р. Михайла Грушевського, одного з тодішніх працівників Всеукраїнської академії наук, обрали повноважним членом Академії наук СРСР. Репресії 1930-х рр. не оминули й історика. Більше стала розгортатися діяльність проти історичної школи, яку вчений відкрив після його повернення на батьківщину. На нашу думку, вчений створив би ще не один науковий доробок, якби не зазнав переслідувань. Вченого арештували, надали звинувачення в антирадянській активності та організації «Українського національного центру», згодом відпустили, але подальше життя науковця проходило під пильним контролем влади. Кілька останніх років свого життя, живучи у Москві, Грушевський як академік АН СРСР вів роботу над «Історією України-Руси». І нині ця праця — найцілковітша історія нашої країни [24, с. 172-173].

Отже, вклад М. Грушевського в історичну науку та суспільно-політичне життя того часу є колосальним і загально визнаним. Свою актуальність не втратили і його джерелознавчі роботи, конкретний розгляд причин і перебігу багатьох цікавих подій. Вражають кількість праць вченого: з-під пера історика вийшло більше 1800 робіт з української культури й історії. Усе своє свідоме життя Михайло Грушевський був відданою людиною українського національного руху та не зневірився при цьому практично взагалі.

На нього припадає велика роль у об'єднанні українських демократичних сил на початках ХХ століття. Важко уявити людину, яка присвятить своє життя постійній праці і досліджень історії своєї Батьківщини і одночасно братиме чи не найактивнішу участь в політичному і громадському житті суспільства. Апогеєм політичного життя Грушевського було проголошення в кінці 1917 р. Української Народної Республіки, завдяки чому світ дізнався, що на землі існує Українська держава. Своєю працею М. Грушевський закладав підвалини

української держави. Складно дійти висновку до кінця, ким Михайло Сергійович був більше — політичним діячем або ученим. Можем ствержувати одне — його політична діяльність заслуговує вивчення і варта неабиякої уваги у наш час, а видані наукові праці є цінним історичним джерелом для вивчення минулого України [5, с. 26].

РОЗДІЛ 3

Методичні прийоми і форми роботи на уроках

На сьогодні, вчителі історії дуже часто використовують метод історичного образу для висвітлення видатного діяча культури чи політики. Завдяки використанню даного методу серед учнів, у них краще формуються відповідні предметно-історичні компетентності, які краще сприяють вивченню тієї чи іншої особи.

Використання інтерактивних та ігрових методів навчання сприяє піднесенню зацікавленості учнів до вивчення нового матеріалу, допомагає їм розвивати логічне та критичне мислення, а також під час проведення такого роду ігор, вчитель має змогу оцінити чи володіють діти потрібними навичками та вміннями для роботи в групі або самостійно.

На прикладі вивчення діяльності М.Грушевського, можна проілюструвати, якими методичними шляхами, можна розвивати в учнім ключому навчальні компетентності в ході вивчення історії та яким чином вчитель може підштовхнути учнів до критичного мислення за допомогою новітніх форм та методів навчання.

Цікавим є вид роботи, коли учні опрацювавши певний параграф підручника або наукової статті, де описується життя та діяльність видатної постаті, складають про неї тезисну біографічну довідку. Для вивчення постаті Михайла Грушевського, можна запропонувати наступний варіант вигляду короткої біографічної довідки:

1. Маленькою батьківщиною дослідника було місто Холм.
2. Став фундаментальним керівником за всю історію Української незалежної держави.
3. Місто Львів став столицею його наукової, політичної діяльності. Там він зустрів своє кохання.
4. Відкрив у Коломиї власну семінарію для вчителів.
5. Подорожував та проживав певний період часу у Європі.

6. Займався виданням книг та наукових праць.
7. Відстоював права України на самостійність та незалежність.
8. Був головою Центральної Ради України.
9. Працював над конституцією УНР.
10. Був очільником товариства ім. Т. Шевченка.

Наступним методом, який може підсилити сприйняття школярами матеріалу є метод порівняльної таблиці. Вчитель пропонує учням, намалювати таблицю на дві колонки в зошиті. В першій колонці вони записують певні факти про життя М.Грушевського, а в протилежній їм пропонується вписати свідчення про життя його опонента або іншого відомого сучасника [52, дата звернення 05.04.2022].

Наступним етапом вивчення видатної особистості буде метод ілюстрації. Вчитель показує портрет М. Грушевського, а учні по черзі розказують, що найяскравіше привернуло їхню увагу у зовнішньому вигляді науковця. Школярам можна запропонувати за пару хвилин намалювати схематичний портрет політика, таким чином вони зможуть закарбувати якнайбільше деталей із зовнішності вченого [50, с. 8-11].

Для того, щоб зацікавити учнів середніх та старших класів, вчитель повинен використовувати багато різних інтерактивних методів навчання. Адже, як відомо, саме в такому віці для дітей характерні песимістичні настрої та небажання вивчати новий матеріал. Дієвими є такі роботи як: вікторини, естафети, «крутилка», «акваріум», «розумовий штурм», «мікрофон», «обери думку» тощо.

До цих методів можна навести такі приклади при вивченні постаті М.Грушевського:

Метод «Акваріум». Вчитель, в залежності від кількості учнів, ділить клас на дві або три групи. Перша підгрупа, сідає в центрі класу і обговорює питання, яке їм виголошує вчитель. Групи учнів, які залишилися, отримують інші завдання, але виконують їх після того, як перша група дала відповідь на

запитання вчителя. Під час ознайомлення учнів із статтю М.Грушевського, кожній з груп можна запропонувати такі завдання:

Перша група: Опишіть політичну діяльність М.Грушевського під час його перебування на посаді керівника УЦР.

Друга група: Чи мала політична діяльність М. Грушевського революційний характер?

Третя група: Охарактеризуйте основні вектори політичних вподобань та рішень Михайла Грушевського. Чи були вони позитивними для державотворчого процесу України?

Метод «Обери думку». Вчитель знаходить в класі місце, яке не використовують учні, переважно, обирають останні парти. На кожній з парт, вчитель залишає листочок зі словами: «підтримую», «не підтримую» або «не впевнений»

Після цього, вчитель історії озвучує класу певне твердження або запитання і кожен з них має обрати свою думку щодо того твердження або питання.

Наприклад, на основі власних знань про Михайла Грушевського під час вивчення теми, що стосується діяльності УЦР, можна учням озвучити такі варіанти тверджень:

- Чи було правильним, на вашу думку, рішення М. Грушевського щодо проголошення Другого Універсалу Центральної Ради?
- Чи згодні ви з думкою багатьох вчених про те, що М.Грушевський був першим головою Української самостійної держави?
- Чи правда те, що завдяки діям вченого, було закладено підвалини самостійного національного руху в Україні того часу?

Учні після прослуханих тверджень мають обрати свою думку та обґрунтувати тезами, чому він вважає саме так. Завдяки такому методу, школярі навчатимуться відстоювати та доводити свою думку.

Метод «крутилка». Під час даного методу, учні на маленьких листочках виписують запитання, яке б вони поставили своєму однокласникові, а потім всі сідають на стільці, які розладені у вигляді трьох кіл і запитують один одного те, що виписали на листочках. Якщо учень під час гри відповідає на поставлене йому запитання, він отримує можливість пересісти на наступний стілець, якщо ні, то він залишається на тому ж місці, поки не зможе відповісти на питання.

Щодо вивчення діяльності Грушевського, можуть бути такі питання:

- Коли і де народився М.Грушевський?
- Коли був опублікований перший том його видатної праці «України-Руси»?
- До якого року політик був очільником Центральної Ради та чому він перестав ним бути?
- Які найважливі рішення ухвалив Грушевський під час свого головування в Україні?

Метод «Розумового штурму» передбачає спільне обговорення проблемного питання між вчителем та всіма учнями завдань або проблемних питань на уроці. Учні мають знайти вирішення або охарактеризувати проблему, яка піднімається на уроці. Кожна дитина під час такої гри, має право на вираження власної думки, тим самим вона вчиться правильно формувати свої судження та розвиває логічне мислення при вирішенні поставлених задач.

Також, існує інший варіант даної гри і виглядає він наступним чином — вчитель зачитує питання, а учні, якщо знають відповідь, одразу на нього відповідають. Кількість питань може бути від 5 до 7. Опрацьовуючи матеріали біографії Михайла Грушевського, під час такого методу, вчителю можуть бути рекомендовані наступні питання:

- 1) Скільки наукових праць написав М.Грушевський?
- 2) За скільки років науковець написав свій перший том «Історії України-Руси»?
- 3) З якого роду походив видатний вчений?

- 4) Які країни Європи відвідав Грушевський?
- 5) Чи займався Михайло Грушевський поширенням української культури за кордоном? Якщо так, то як саме?
- 6) Які стосунки М. Грушевський підтримував із іноземними державами під час свого головування в Україні?

Метод «Мікрофон» - це гра, під час якої вчитель дає кожному учневі по черзі висловлювати свою думку в межах 15 секунд. Учні можуть давати характеристику діям видатної персони, яка висвітлюється на уроці або казати головні факти з її біографії.

Поширеним є використання карикатур при вивченні видатної постаті. Вчитель може використовувати карикатури на портрет, фото чи відео про видатного діяча на уроках історії для порашення засвоєння знань учнями [28, с. 1-7].

Сьогодні дуже поширеним є також використання різних мемів. До прикладу, береться карикатура або звичайне фото Грушевського і підписується фактом, який подано в кумедному вигляді. Наприклад, можна підписати так – «Люблю тебе, як Грушевський Україну» або «Прагну отримати диплом, як Грушевський прагнув Незалежності» [20, с.8-11].

Досить дієвою є також проєктна робота на уроках. Учні пропонуються підготувати певні види робіт такі, як реферат, презентація та відео на такі теми:

- 1) Наукова діяльність Михайла Грушевського;
- 2) Політичні здобутки та прорахунки відомого політика М.Грушевського;
- 3) Життя та головні причини злету відомого науковця.

Після того, як учні підготували проєкти, вони матимуть змогу його представляти перед всім класом, таким чином, вони ще раз повторять вивений матеріал.

У вітчизняних навчальних шкільних підручників постать Михайла Грушевського висвітлено в окремих параграфах та розділах. В деяких з них краще описується наукова діяльність вченого, а в інших його політична праця.

Вчитель вже сам обирає, з яким підручником йому краще працювати[54, дата звернення: 06.04.2022].

У навчальних підручниках за 10 клас, постать Михайла Грушевського постає у вирі національно-визвольного руху українського народу та Української революції 1917-1921 років. Для загального вивчення історичних портретів, явищ та подій на факультативах з історії України слід використовувати дидактичні ігри, які в ігровій манері допоможуть детально вивчити відомих діячів українського національного руху наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. До прикладу на уроках історії можуть бути застосовані такі ігри як: «розпізнай персонажа», «дерево осягнення», «історична фреска», «подорожній в епохах», «відновлювач», «відшукай не потрібне», тощо.

Важливою дидактичною грою є «Розпізнай персонажа». Суть гри полягає у визначенні учнями імені людини, яку будуть описувати. Правила гри є такими: вчитель обирає серед учнів одну людину, яку просять вийти з класу, а сам із рештою дітей визначається із вибором історичної постаті, яку повинен буде вгадати учень, який вийшов з класу. Після того, як учень повертається до класу, він за правилами гри, має можливість зпитавути певні ключові питання у решти учнів. Вчитель тим часом слідкує чи всі правила гри дотримуються учнями.

Суттєвий розвивальний вплив на дітей має гра «Дерево осягнення». Зокрема, учням пропонується скласти 2-3 питання до матеріалу присвяченому діяльності Михайла Грушевського. Зокрема, запитання можуть бути наступного чину: «в чому полягає наукова діяльність М. Грушевського?», «яких принципів дотримувався діяч у громадсько-політичній роботі?», «який вплив на українське населення та наукове середовище мали роботи М. Грушевського?». Учні пишуть запитання в зошитах, а пізніше дають їх вчителю. Питання, які були найзмістовніші прикріплюються до намальованого на дошці дерева осягнення.

Дидактична гра «Історична фреска» полягає, щоб школярі вгадували про що йдеться у розповіді вчителя, для цього вони матимуть у розпорядженні 5

запитань. Якщо учень відгадує з першого ж питання, тоді він отримує всі 5 балів, якщо з другої спроби, тоді його виграш зменшується на один бал. До прикладу:

- 1) Засновник концепції історії України;
- 2) Був учнем Володимира Антоновича;
- 3) Заснував власну історичну школу;
- 4) Учасник революційних подій 1917-1921 рр.;
- 5) Голова Центральної Ради.

Гра «Подорожній епохами», допомагає вчителеві зацікавити та привернути увагу учнів до вивчення історичної персони. Як один з варіантів, може бути «Експурсія до Львова кінця XIX – початку XX ст.». Учням пропонується подати відомості із життя та діяльності Михайла Грушевського у Львові.

Важливою дидактичною грою для розвитку словесно-логічного мислення є «Відновлювач». На уроці історії України «відновлюють» текст із описом діяльності Михайла Грушевського. Зокрема учням пропонується наступний текст: «в період з ... 1917 р. до ... р. ... вів активну політичну діяльність як голова ... і перший президент...».

Важливою грою у вирішенні історичних діячів, зокрема, Михайла Грушевського від інших діячів епохи є «знайди непотрібне». Вчитель записує на дошці певний набір визначень, імен або дат, які так чи інакше пов'язані між собою, але з-поміж цих слів, він також пише визначення, які взагалі не стосуються решти слів. Учні повинні сказати, які слова не підходять і є не потрібними. До прикладу, вивчаючи політичну та наукову діяльність М. Грушевського вчитель може запропонувати для учнів такі слова як: Центральна Рада, універсал, 1917, гривня, комунізм.

Із великим зацікавленням учні виконують вправу «Історичний мастер-шеф». Метою гри є складання учнями певної сукупності спільних визначень, які в даній грі називають – «стравами», які перемішуються між собою з іншими «компонентами». Зокрема, доречним буде використати постать Михайла

Грушевського та пов'язані із його життям та діяльністю імена, дати, назви та документи. Так, використаємо наступне: публікації, наукові праці, журнали, партія, В.Винниченко, подорожі до Америки.

Учням, також, є цікаві різні ігри, в яких вони зможуть відчувати себе в ролі особи з минулого. Для вивчення постаті М.Грушевського пропонується така тема рольової гри, як «Михайло Грушевський та Володимир Винниченко». Сюди входять дві сценки: 1 сценка – знайомство Грушевського та Винниченка, 2 сценка – конфлікт двох політичних лідерів. Можна також розіграти з учнями виставу під назвою «Ухвалення 1 Універсалу Центральної Ради України», в якій учні діляться на головних творців універсалу та відтворюють хід його прийняття.

Цікавим є також метод під назвою «інтерв'ю з історичним героєм». Вчитель обирає учня, який стане Михайлом Грушевським на час уроку, а також паралельно обирає інтерв'юера. Вибрані учні на урок досліджують цікаві факти із біографії Михайла Грушевського, які пізніше учень, який грає роль Грушевського, зможе розповісти в ході запитань від інтерв'юера. Таким чином, діти зможуть цікаво подати інформацію про вченого перед класом та краще її засвоють.

На думку відомої педагогині Б. Молінської, завдяки методу «історичного образу» в учнів краще формуються предметно-історичні компетентності, такі як – хронологічні, просторові, мовленнєві, інформаційні та аксіологічні [46, С. 25-28].

Для кращого формування предметно-історичних компетентностей, слід розглянути постать Михайла Грушевського, у історичному зрізі, із висвітлення його життєвого шляху, формування особистості та світогляду, а також різносторонньої діяльності.

Зазначення історичного часу, у який проживав Михайло Грушевський активно впливає на формування в учнів хронологічної компетентності, адже вона вбачає навички школярів орієнтуватись в історичних епохах,

охарактеризувати події крізь призму тогочасних законів та переконань. У даному випадку слід подати умови історичного часу, у який проживав діяч.

Для загального формування предметно-історичної компетентності, зокрема, просторової компетенції, суть якої полягає у вмінні учнів, розбиратися в історичному просторі, співсталати перебіг історичних явищ і процесів з географічним положенням країн та природними умовами, важливим буде виокремлення та позначення рис особистості, які проявились в його діяльності протягом життя, зокрема про Михайла Грушевського, вчитель може сказати, що він був переконаний в тому, що рушійною силою державотворчого процесу є ніхто інший, як простий народ, в ньому науковець вбачав силу та підтримку в процесі творення держави.

Роль та місце особистості в історичних подіях, зокрема пов'язаних із постаттю Михайла Грушевського сприяють розвитку мовленнєвої компетенції. Як приклад, можна навести дітям цитату про те, як Грушевський не зважаючи на всі перешкоди в роки Першої Світової війни активно працював як у політичній, так і в науковій сферах життя. Буде доречним розповісти про його активну діяльність за кордоном, щоб учні змогли краще зрозуміти з якою метою він подорожував та широко висвітлював історію України та її стан справ на той момент часу. Адже дана компетенція, відповідає за вміння учнів описувати вивчені події, як письмово так і в усній формі. Учні повинні вміти за допомогою повідомлень, охарактеризувати та описувати образ видатного історичного діяча. Саме проговорюючи інформацію, більшість учнів набагато краще її можуть освоїти [46, С. 25-28].

До прикладу, щоб учні могли краще запам'ятати портрет Михайла Грушевського, вчитель може запропонувати їм в письмовій або усній формі описати найяскравіші риси обличчя, аксесуари або зовнішній вигляд загалом. Таким чином, діти зможуть закарбувати в пам'яті образ видатного науковця, та ні з ким іншим його не сплутають.

Інформаційна компетенція складається із навичок учнів опрацьовувати історичну літературу, користуватися та правильно підбирати потрібну

інформацію в інтернеті, тлумачити зміст історичних джерел, досліджувати думки різних науковців. Зокрема, тут важливим постає здійснення учнями певного наукового дослідження для підсумування рис особистості Михайла Грушевського та формування поглядів та принципів.

Остання компетентність – аксіологічна – здатність учнів до адекватної оцінки діяльності історичної персоналії, правильно визначити чи були дії діяча позитивними для історії чи негативними, вміти охарактеризувати та оцінити певні риси характеру, завдяки яким, видатна особа змогла стати відомою [46, с 25-28].

Важливою особливістю спеціальних компетентностей є давання характеристики видатним діячам, які при вивченні історії України надзвичайно багаті на історичні особистості. Так, трактування оцінки діяльності Михайла Грушевського має велике значення, адже формування даної компетентності дозволяє в подальшому вивчати історичних діячів та давати їм оцінку їх діяльності. Вчитель подає учням інформацію, яка стосується праці та основних переконань діяча, яку вони мають змогу оцінити та визначити для себе чи були ці переконня та дії, дійсно такими суттєвими та корисними, а чи може вони навпаки завдали шкоди народу. На прикладі Михайла Грушевського, учні можуть ознайомитись з його найвідомішими історичними працями, завдяки яким, історія була якнайкраще та якнайточніше описана та впорядкована в той період часу; вони зможуть оцінити вклад науковця у розвиток української культури та науки. Адже завдяки йому, українська історія була ґрунтовно досліджена та впорядкована, найкраще на той час. Його праці стали дуже цінними для історичної науки сьогодення та майбутнього.

Окрім цього, на уроках історії України слід використовувати хронологічні і тематичні таблиці (див. додаток Г). Для прикладу хронологічна таблиця життя і діяльності вище зазначеного відомого історика.

Таким чином, при використанні історичних портретів видатних постатей для розвитку компетентностей учнів на уроках історії України, на прикладі видатних історичних осіб, зокрема Михайла Грушевського, в учнів формуються

предметно-історичні компетенції, які мають важливе значення для формування умінь та навичок учнів. Окрім цього важливого значення надається дидактичним та комплексним іграм, які своєю чергою дозволяють вивчати матеріал присвячений історичній особі у грайливій формі.

ВИСНОВКИ

Використання різноманітних способів дослідження історичної особи сприяє набуттю школярами окремих знань, оволодінню вселюдськими цінностями, утворенню особистого порядку ідеалів і якостей.

Знайомство дітей з біографією історичних постатей під час групових, самостійних та дослідницьких занять підштовхує їх до детального розгляду альтернативних думок, виробляє навички виражати власні міркування, підсумовувати вивчене. Вправа із створення схем–портретів є надзвичайно результативною, адже допомагає покращенню обсягу знань, пробуджує інтерес та захоплення школярів історичною постаттю. Відповідно, схема-портрет виступає універсальним засобом навчання, через те, що її можна застосовувати на різноманітних типах та етапах уроку. Створення схеми-портрета поживляє діяльність школярів, виховує в них самостійність, креативність, розвиток. Досвід роботи демонструє, що застосування схем-портретів історичних осіб сприяє виконувати програмні завдання, а школярам – більш глибоко освоювати основний матеріал.

Вищезазначені прийоми допомагають учням краще та глибоко опанувати суть і роль історичних явищ, позитивно позначаються на розвитку моральних цінностей і власної позиції у суспільстві, допомагають розвитку уявлення і креативних здібностей.

Основною умовою ефективного вивчення життєдіяльності історичних постатей є формування вчителем своєї системи антропоцентричного навчання, яке допоможе учню поглянути на епоху через призму людських захоплень. Розбір учнями головних переконань, ідеологічних вподобань, індивідуальних рис особистості підсилюють особистісно-орієнтований напрямок розвитку дітей, що є одним з головних векторів праці вчителя.

Аналіз здобувачами освіти світогляду історичної постаті, визначення специфічних рис і її життєвого стилю, інтересів прибільшують особисто

орієнтований вимір ознайомлення з вітчизняною історією. Реалізація такого роду виміру стає одним із актуальних напрямів роботи вчителя історії.

Рубежі XIX – XX століття є певним специфічним періодом у піднесенні вітчизняного наукового, культурного та просвітницького руху. В цей період в уявленнях мешканців європейських країн утверджується думка, про наявність в східноєвропейському географічному просторі певного слов'янського народу, що відрізняється від росіян та поляків як за світоглядом, так і історичним походженням. Результатом такого переконання стала довготривала та плідна робота низки поколінь невеликої частини вітчизняних інтелігентів – істориків, політиків, філософів та ін. Попри несприятливі життєві обставини, відмовляючись від послуговань інтересам інших націй, знаючи про безперервну небезпеку свого фізичного існування, вони все своє життя віддали будівництву та вдосконаленню українства як невід'ємного елемента європейської спільноти. Серед них ми передусім звертаємо увагу на Михайла Грушевського.

Вчитель повинен розповідати дітям про видатну особу як про частину суспільства, а не як окремий її елемент. Адже саме її життя в соціумі повпливало на формування її світогляду, характеру та основних її переконань, завдяки яким, пізніше, вона і стала відомою та змогла назавжди залишитися на сторінках історії.

Також, не потрібно забувати пояснювати учням, що є їй відомі люди, які не своєю працею змінювали хід історії, а навпаки, своєю бездіяльністю могли призвести до краху імперій, розвалу держави або взагалі знищення народу. Оцінюючи вчинки тих чи інших видатних діячів, школярі формують свої власні ідеали та намагаються усвідомити, чому видатні люди могли вчинити саме так в певній ситуації.

Зрештою, без знань про видатних історичних постатей, про їхнє життя та діяльність, учні не зможуть зрозуміти, чому саме відбувалися війни, революції або повстання, чому одні керівники могли привести свою державу до процвітання, а чому інші, навпаки, зруйнували та знищили її.

Таким чином, ґрунтовне дослідження та опрацювання інформації про видатного діяча, буде корисним для учнів та сприятиме їхньому культурному розвитку та допоможе краще пізнати історію. Застосовуючи різні види та способи проведення уроків, вчитель зможе здійснювати позитивний вплив на учнів та допоже їм краще зрозуміти закономірності тієї чи іншої події, мотиву вчинків відомих діячів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Документи та матеріали

1. Рукописи, документи і матеріали Михайла Грушевського у фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові: Каталог / Упоряд. О. Мартиненко; Наук. ред. Я. Дашкевич. Центральний державний історичний архів України, м. Львів; Наукове товариство імені Шевченка у Львові. Львів, 2005
2. Грушевський М. Виїмки з жерел до історії України-Руси до половини XI віку. Твори: У 50 т. Т. 6. Львів, 2004. 676 с.
3. Винар Р. М. Грушевський. На порозі Нової України. статті і джерельні матеріали, ред. і вступ ст. Р. Винар. Львів; Київ; Торонто; Мюнхен; Нью-Йорк: Укр. Іст. Т-во, 1992. 278 с.
4. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. Редкол.: П.С.Сохань. Т. 1. До початку XI віка. Репринтне відтворення третього доповненого видання (Київ, 1913), 1991. 736 с.
5. Грушевський М. Жерела до історії України. Т. 1. Львів: Наприклад Наукового товариства ім. Т. Шевченка, 1895. 402 с.

Статті та монографії

6. Алексієвець М., Алексієвець Л., Трум О. Роль М. Грушевського у піднесенні національної самосвідомості українського народу (кін. XIX – поч. XX ст.). Тернопіль: Літопис, 2002. 104 с.
7. Білокінь С. Спомини Михайла Грушевського про Центральну Раду. *Розбудова держави*. 1993. № 1. С. 8-19.
8. Білокінь С. Спомини (М. Грушевський). *Щомісячний літературно-художній та громадсько-політичний журнал Спілки письменників України та Київської письменницької організації*. 1988. № 12. С.117
9. Великий українець, політик, історик і патріот Михайло Сергійович Грушевський: до 150-річчя від дня народження: бібліографічний покажчик упор. Н. М. Вахненко. К.: Публічна бібліотека імені Лесі Українки 2016. 574 с.

10. Верба І. В. Грушевський Михайло Сергійович. *Енциклопедія історії України: В 10 т.* Київ: Наукова думка. 2004. Т. 2: Г – Д. С. 232–235.
11. Верба І. Михайло Грушевський: львівський період (1894-1913 рр.). Педагогічна та наукова діяльність. *Часопис української історії: збірник наукових статей.* 2006. Вип. 4. С. 28-37.
12. Винар Л. Автобіографія Михайла Грушевського з 1906 і 1926 років, як джерело до вивчення його життя і творчості. Нью-Йорк, Торонто, Мюнхен: «Logos» GmbH, Buchdruckerei und Verlag, 1974. 36 с.
13. Винар Л. Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Шевченка: 1892-1934. Нью-Йорк, Дрогобич, Львів: Українське історичне Товариство, 2006. 384 с.
14. Винар Л. Михайло Грушевський як голова Наукового Товариства ім. Тараса Шевченка. *Український історик*, 1969. №01-03. С. 21-23.
15. Винар Л. Михайло Грушевський: історик і будівничий нації. Укр. іст. т-во, Ін-т укр. археографії та джерелознав. ім. М. С. Грушевського, НАН України. Київ; Нью-Йорк; Торонто: Фундація ім. О. Ольжича, 1995. 302 с.
16. Винар Л. Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (1866–1934): у 50-ліття смерті. *Сучасність*, 1985. 120 с.
17. Винар Л. Ранні історичні праці Михайла Грушевського і київська історична школа В. Антоновича. *Український Історик*. 1966. № 3-4. С. 26-32.
18. Власов В. Історія України (рівень стандарт): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2018. 256 с.
19. Герасименко С. Науково-педагогічна та просвітницька діяльність Михайла Грушевського (1894–1917 рр.): монографія. Дрогобич: РВВ Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. І.Франка, 2013. 214 с.
20. Гершун Ю.М. Грушевський голова центральної ради в фотодокументах. 100 років боротьби. Українська революція 1917-1921рр.: Матеріали обласної студентської конференції. Чортків С.8-11.
21. Гирич І. Щоденники М. С. Грушевського (1904-1910 рр.). *Київська старовина*. 1995. № 1. С. 21-32.

22. Дашкевич Я. Михайло Грушевський – організатор української національної науки. *Михайло Грушевський: збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського*. Львів, 1994. С. 91-101.

23. Дічек Н. П. Грушевський Михайло Сергійович (1866–1935). Українська педагогіка в персоналіях: навч. посіб. для студ. вузів: у 2 кн. Кн. 2 за ред. О.В.Сухомлинської. К.: Либідь, 2005. 552 с.

24. Жуковський А. Політична і публіцистична діяльність М. С. Грушевського на еміграції 1919-1924 рр. *Український історичний журнал*. 2002. № 1. С. 96-125.

25. Злупко С. Наукова спадщина Михайла Грушевського – джерело з історії економічної думки України: (Методологічний аспект). *Михайло Грушевський: збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського*. Львів, 1994. С. 229-238.

26. Камбалова Я. Методичні аспекти формування знань про історичну особистість в учнів загальноосвітньої школи (на прикладі теми «Кирило-Мефодіївське товариство»). *Історія в школі*. 2016. № 11–12. С. 5-8.

27. Коляда І. Теоретико-методичні засади висвітлення ролі історичної особи на уроках з історії України у 9 класі при вивченні теми: «Російсько-Французька війна 1812 р. і Україна (І. Котляревський — організатор козацьких полків у війні 1812 року)». *Проблеми історії України ХІХ — поч. ХХ ст.* 2013. Випуск 21. С. 301-310.

28. Коляда І.А. Вивчення історичних особистостей на уроках історії України у 8 класі: впровадження інноваційних підходів. С.1-7.

29. Кордуба М. Михайло Грушевський, як учений. *Український історик*. 1984. №1-4. С. 33-48

30. Корольов Г. Автономістсько-федералістські погляди Михайла Грушевського: сучасний історіографічний дискурс. *Український історичний збірник*. 2009. Вип. 12. С. 417-425.

31. Корольов Г. Автономістсько-федералістські погляди Михайла Грушевського: формування, втілення, трансформація: автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01. Г. Корольов; НАН України, Ін-т історії України. К, 2009. 19 с.
32. Крип'якевич І. Михайло Грушевський. Життя й діяльність. *Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві*. Львів, 2001. С. 151-166.
33. Лихачова Л. Створення історичного портрета як засіб поглибленого вивчення історії України. *Історія України*. 2002. № 14 (квітень). С. 8-11.
34. Малієнко Ю. Проблеми персоніфікації на уроках історії середніх віків. *Історія в школах України: Науково-методичний ж-л*. К.: Педагогічна преса. 2006. № 9. С. 21-24.
35. Оглоблин О. Михайло Грушевський і українське національне відродження. *Український Історик*. 1964. Ч. 2-3. С. 10-23.
36. Островський В. Історичні постаті на уроці історії. *Історія в школах України*. 2009. № 5. С. 19-24.
37. Пиріг Р.Я. Михайло Грушевський: суспільне усвідомлення історичної постаті. *Український історичний журнал*. 2016. №4. С. 4-10.
38. Пінчук А. Методичні засади висвітлення історичних постатей у шкільних курсах історії. Автореф. дис. на зд. канд. пед. наук спец.: 13.00.02. Київ. 2006. 21 с.
39. Пометун О.І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук. – метод. Посібник за ред. О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. К.: Видавництво А.С.К., 2003. 192 с.
40. Пристайко В. «Політичних поглядів, як і правопису не змінює...»: невідомі сторінки біографії М. Грушевського в світлі таємних документів ГПУ-НКВД. *Літературна Україна*. 16 травня 1996. С. 7
41. Реєнт О. Історія України: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: Генеха, 2017. 240 с.
42. Скопенко В. В. Київський національний університет імені Тараса Шевченка: Незабутні постаті авт.-упоряд. О. Матвійчук, Н. Струк; голов. ред. В. В. Скопенко та ін. Київ: Світ Успіху, 2005. 464 с.

43. Сорочинська Н., Гісем О. Історія України: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2017. 272 с

44. Сохань П. Грушевський і Academia: ідея, змагання, діяльність. АН України. Інститут української археографії. Київ, 1993. 321 с.

45. Судин Д. Женевський період діяльності Українського соціологічного інституту (серпень 1919 – березень 1920 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2012. Вип. 6. С. 37–50.

46. Темірова Н.Р. Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Історія. Політологія. 2019. Вип. 24. С. 333-336. Рец. на кн. : Михайло Грушевський в історичній науці (1890-1934рр.). Проблема в Українській історіографії: монографія. Маріуполь: МДУ, 2019, 528с.

47. Хоменко В. Між Товариством українських поступовців та Українською партією соціалістів-революціонерів: політичний вибір Михайла Грушевського. *Сумський історико-архівний журнал*. 2017. № XXVIII. С. 70-79.

48. Хоменко В. Суспільно-політична діяльність Михайла Грушевського в еміграції (1919-1924 рр.). *Емінак*. 2017. № 2 (1). С. 45-49.

49. Цибенко І. Науково-видавнича діяльність М. Грушевського в умовах розбудови національної культури України. *Вісник Книжкової палати: науково-практичний журнал*. 2015. № 11. С. 34-37.

50. Чебанюк Н. Вивчення історичної особистості на уроках історії. Обдарована дитина: Науково практичний та освітньо-популярний ж-л. К.: Социс, 2010. № 1. С. 25-28.

51. Шевченко Ф. Чому Михайло Грушевський повернувся на Радянську Україну? *Український історичний журнал*. 1966. № 11. С. 13-30.

Інтернет ресурси

52. Венцева Н. Вивчення історичних постатей на уроках історії України в 7 класі. URL: <http://bdpu.org:8080/bitstream/123456789/98/1/Vyentseva%20N.O.%20Vyvchenny>

[a%20istorychnykh%20postatey%20na%20urokakh%20istoriyi%20Ukrayiny%20v%207%20klasi..pdf](#) (режим доступу: 05.04.2022)

53. Використання методу «історичний портрет» для розвитку компетентностей учнів на уроках історії. Освітній проект «На урок». URL: <https://naurok.com.ua/vikoristannya-metodu-istorichniy-portret-dlya-rozvitku-kompetentnostey-uchniv-na-urokah-istori-182165.html> (дата звернення: 05.04.2022)

54. Школа активного навчання вчителям історії. Вивчення історичної особи на уроках історії. Політичний та історичний портрети: методичні рекомендації. Центр професійного розвитку педагогічних працівників Вінницької міської ради. URL: https://mmk.edu.vn.ua/uploads/images/articles/IST/2016-2017/SHAN/%D0%92%D1%81%D0%B5%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%8F_%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F_10%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81.docx (дата звернення: 05.04.2022).

55. Майборода О. Методична розробка «Вивчення особистості на уроках історії історії у 7 класі». Освітній проект «На урок». URL: <https://naurok.com.ua/vivchennya-osobistosti-na-urokah-istori-242592.html> (дата звернення: 06.04.2022)

56. Методичні рекомендації щодо підготовки учнів до олімпіад з історії. Кабінет історії Віктора Вітошка. URL: <https://sites.google.com/site/vcymoistoriu/olimpiadi/metodicnirekomendaciiesodopidgotovkiucnivdoolimpiadzistoriie> (дата звернення: 05.05.2022).

57. Навчальна програма факультативу «Видатні постаті України». 7–11 класи. Освітній проект «На урок». URL: <https://naurok.com.ua/programa-fakultativu-vidatni-postati-ukra-ni-7-11-klasi-87222.html> (дата звернення: 05.04.2022).

ДОДАТКИ

Додаток А.

Алгоритм складання характеристики історичної особи.

1. Коротка характеристика історичної епохи, в яку жила та діяла історична особа.
2. Коли та в якій державі(ах) або країні(ах) жила та діяла історична особа?
3. Зовнішній вигляд та біографічні дані. До якої верстви суспільства належала особа, яке мала соціальне становище у тогочасному суспільстві?
4. Які інтереси та потреба відстоювала історична особа? Мета її діяльності.
5. Які реальні можливості мала історична особа, щоб вирішити проблемні питання того часу, змінити життя суспільства?
6. Засоби, що допомагали досягти бажаної мети.
7. Які верстви населення були задоволені діяльністю історичної особи, а які ні? Чим це можна пояснити?
8. Суперечливі риси характеру (життєдіяльності) та його (їх) вплив на перебіг історичних подій, процесів, що відбувалися.
9. Результати діяльності: чого досягнуто, а що не вдалося досягти (пояснення)?
10. Які історичні джерела допомагають вивчити життя та творчість даної історичної особи?
11. Оцінка історичної особи:
  - А) як сама оцінювала свою діяльність;
  - Б) як оцінювали історичну особу її сучасники;
  - В) яка оцінка істориків та нащадків (т.б. сучасників);
  - Г) з ким можна порівняти цю історичну особу?
12. Дайте власну оцінку діяльності історичної особи. Зробіть об'єктивні висновки.

Порівняльна таблиця, яка допомагає аналізувати та систематизувати
інформацію історичних осіб

Якості	Михайло Грушевськи й	Симон Петлюра	Володимир Винниченко	Іван Франко
Походження				
Сила характеру				
Прагнення до влади				
Розумові здібності				
Хист державного діяча				
Послідовність в діях				
Авторитет в країні, світі				
Його оцінювання сучасниками та нащадками				

Схема (план) характеристики історичної особи:

- історичний період, під час якого діяла ця особа (роки її життя та діяльності), особливості соціуму, до якого належить особа;
- особистісні риси людини (зовнішній вигляд, характеристика внутрішніх якостей, мотиви поведінки);
- загальний контекст, у якому відбувалась її діяльність;
- які завдання з розвитку країни стояли перед нею;
- чи вдалося цій історичній особі досягти змін у:
  - а) реформуванні держави, сфері внутрішньої політики;
  - б) господарстві країни (її економіці);
  - в) рівні життя громадян;
  - г) сфері розвитку духовної культури.
    - в який спосіб політичної діяльності даної особи були досягнуті ці зміни?
    - на скільки вони слугували прогресу, цивілізаційному поступу держави?
    - зовнішньополітична діяльність особи (війни, завоювання, походи, міждержавні договори, приєднані чи втрачені території тощо);
    - яке історичне значення її діяльності для власного народу, інших народів
    - оцінка історичної особи:
      - а) позитивні риси;
      - б) негативні риси її діяльності.
        - як увічнено пам'ять про неї? [30, с. 9-10].

Схема характеристики і оцінки діяльності історичного діяча:

1. Умови формування особистості:
  - а) вплив сімейного виховання;
  - б) найближче оточення;
  - в) ідейний вплив;
  - г) історичний час в якому формувалась особистість діяча.
2. Шлях формування особистості історичного діяча:
  - а) його реакція на навколишню дійсність;
  - б) перші життєві кроки; в) риси характеру.
3. Риси особистості, які проявились в його діяльності:
  - а) погляди (світогляд);
  - б) моральні принципи;
  - в) риси характеру.
4. Оцінка діяльності:
  - а) роль та місце особистості в історичних подіях;
  - б) чиї інтереси захищав;
  - в) результати та значення його діяльності для суспільства [43].

Біографія М. С. Грушевського.

- 17 (29) вересня 1866 року у Холмі (нині Польща) народився М. С. Грушевський в родині вчителя словесності, але виріс на Кавказі;
- 1880-1886 р.р. навчався в Тифліській гімназії, де почалося свідоме захоплення українською історією та літературою
- 1886 р. продовжує здобувати освіту на історико-філологічному факультеті Київського університету; під керівництвом В. Антоновича підготував свої студентські наукові праці
- 1894 р. За рекомендацією В. Антоновича отримав посаду професора першої на українських землях кафедри історії України у Львівському університеті;
- 1894-1914р.р. курси лекцій в університеті, створення власної історичної наукової школи, напружена праця в Науковому товаристві імені Шевченка;
- 1897 р. по 1913 р. очолював Наукове товариство імені Шевченка
- 1898 р. побачив світ перший том фундаментальної «України-Руси»;
- 1899р. заснував в Галичині Українську національно-демократичну партію;
- 1905р. повернувся в Київ, : створює наукове товариство;
- 1908р. створює в Києві позапартійне «Товариство українських поступовців»;
- 1914-1917р.р. з початком I світової війни відразу ж був заарештований. Заслання відбував у Симбірську, Казані, Москві;
- 1917 – 1918р.р. лідер Української революції, голова Центральної Ради за його участі були складені та прийняті всі чотири універсали Центральної Ради;
- 1919р. емігрував, проживав у Празі, Відні;
- 1924 р. пішов на компроміс з встановленою в Україні радянською владою і повернувся на Батьківщину;
- 1931 р. виїхав до Москви, підданий короткочасному арешту у справі так званого "Українського національного центру".
- 24 листопада 1934р. перебуваючи в санаторії в Кисловодську помер, похований в Києві на Байковому кладовищі.

Михайло Грушевський

План-конспект з предмету «Історія України»

10 клас

Тема: Михайло Грушевський-людина, яка змінила хід історії.

навчальна:

- ознайомити учнів з основними періодами життя Михайла Грушевського; / *інформаційна*
- сформувати в учнів уявлення про наукову діяльність М. Грушевського; / *інформаційна*
- визначити особливості політичної діяльності Михайла Грушевського. / *інформаційна*

розвивальна:

- закріпити знання учнів, набуті під час вивчення навчального матеріалу (на основі письмових відповідей); / *логічна*
  - розвиток навичок роботи з джерельними матеріалами ; / *інформаційна*
  - продовжити розвивати вміння роботи з історичним портретом (портрет Грушевського) / *інформаційна*
  - розвивати хронологічну компетентність (вправа «Відтвори послідовність»); / *хронологічна*
  - формувати вміння характеризувати процес перебігу державотворчих процесів в Україні під час головування Михайла Грушевського; / *аксіологічна*
  - розвивати навички роботи в парі (вправа «Акваріум», «Крутилка»). / *логічна*
  - визначати внесок в розвиток українського національного руху і державне будівництво Української держави в період діяльності ЦР Михайла Грушевського (метод «Мікрофон»)/ *аксіологічна*
- виховна:*
- виховувати почуття колективізму (на основі вправ «Крутилка», «Мікрофон»); / *інформаційна, громадянська, соціальна*

- виховувати інтерес до пізнання політичних процесів в минулому Батьківщини на основі вивчення подій, які відбувалися за діяльності М.Грушевського; / *логічна, громадянська*
- виховувати вміння працювати в колективі (вправи в парах) *логічна, особиста*
- виховувати толерантне ставлення до думки свої друзів на прикладі обговорення ролі політичної діяльності М. Грушевського в державотворчому процесі України; / *інформаційна, громадянська*
- підвести учнів до висновку про самоцінність людських якостей (на основі біографічних фактів про життя та діяльність М.Грушевського); / *інформаційна, громадянська*
- виховувати в учнів повагу до історичного минулого країни на основі вивчення політичної та наукової діяльності М.Грушевського; / *громадянська, особиста, аксіологічна*
- виховувати повагу до історичного шляху розвитку Української держави на основі вивчення історичних подій під час діяльності М.Грушевського на державних посадах/ *громадянська, особиста*
- формувати інтерес до історії на основі історичних постатей (на основі наукової та культурно-просвітницької діяльності М. Грушевського).
- формувати повагу до історичних постатей на основі вивчення біографії Михайла Грушевського. / *громадянська*

Тип уроку: практичне заняття

Обладнання: Шаров І. 100 видатних імен України. К.: Альтернативи, 1999, Довідник з історії України. К. «Генеза» ,2001, портрет Михайла Грушевського, інфографіка.

Основні дати:

- 23 червень 1917 р. - брав участь у проголошенні Першого універсалу УЦР;

- 29 квітня 1918 р. - після перевороту, в результаті якого до влади прийшов Скоропадський, Грушевський перейшов на нелегальне становище. У підпіллі він займався науковою діяльністю.
- 1923 р. - академік НАНУ;
- 24 листопада 1934 р. - Грушевський помер від зараження крові та в результаті невдалого видалення фурункула.

План

1. Біографічна довідка про Михайла Грушевського.
2. Наукова діяльність Михайла Грушевського.
3. Михайло Грушевський – політик та державотворець.

Хід уроку

Доза часу	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учня	Примітки
3 хв	I. Організаційний	Привітання з учнями, перевірка присутніх - Слава Україні! Бажаю гарного дня всім любителям історії та дослідникам минулого. Давайте, налаштуємося на чудовий та пізнавальний день, після якого ми станемо ще обізнаніші з історії нашої неньки- України. / інформаційна		
3 хв	III. Мотиваційний етап	 <p>- “Царство свободи здобувається також сильним примусом над собою” (М. Грушевський).</p> <p>-Любі учні! Сьогодні ми з вами познайомимося із виатною людиною в історії нашої держави. Михайло Грушевський став людиною, яка змогла змінити хід історії та заклала підвалини для Незалежної Української держави. На нашому уроці ми з вами</p>		

		дізнаємося, як саме йому вдалося написати золотими літературами своєї ім'я у величній книзі історії. / <i>Інформаційна</i>		
2 хв	IV. Актуалізаційний етап		<p>1. Яку епоху ми зараз вивчаємо?</p> <p>2. Які характерні риси цієї епохи?</p> <p>3. Вправа «Асоціативний кущ»</p> <p>- Які асоціації виникають у вас зі словом «державотворець»?</p>	<p><i>хронологічна</i></p> <p><i>логічна</i></p> <p><i>логічна</i></p>
20 хв	V. Етап вивчення нового матеріалу	<p>1.</p> <p>* робота з інфографікою</p> 	<p>«Бесіда»</p> <p>- Де народився М.Грушевський?</p> <p>- З якого роду походив видатний вчений?</p> <p>- Як ви вважаєте, чи вплинуло університетське оточення на подальшу діяльність видатного вченого?</p>	<p><i>Інформаційно-логічна</i></p> <p><i>Інформаційно-логічна</i></p> <p><i>Інформаційно-логічна</i></p>

-Для розвитку української літератури Грушевський разом з І.Франком заснував і видавав «Літературно-науковий вістник», був одним з організаторів Української видавничої спілки (1899).

\Інформаційна

-В 1904 році власним коштом відкрив приватну вчительську семінарію в м. Коломия. *\Інформаційна*

-У лютому 1919 р. М. Грушевський переїхав до м. Кам'янець-Подільського, а потім до м. Станіслава (нині м. Івано-Франківськ). У березні того ж року емігрував до Праги, потім до Відня, де продовжував наукову діяльність. Крім того заснував у Празі Український соціологічний інститут. *\Інформаційна*

* робота з історичним джерелами

Гра «Три схеми»

-Уважно розгляньте портрет М. Грушевського.

Склавши три невеликі схемки опишіть головні риси зовнішності М. Грушевського.

Логічна,

Аксіологічна

Робота з джерелом: (опис М.Грушевського)

“Була це людина великого масштабу, бистрого розуму, надзвичайно широких розумових зацікавлень. Він мав подиву гідну ерудицію... Працездатність мав колосальну. У розпалі революційних подій 1917 року писав книжки, брошури, статті, склав кілька шкільних підручників. Як голова Центральної Ради одночасно вів засідання, керував дебатами і справляв коректу. Був людиною у повному значенні того слова. Але мав одну органічну хибу: безмежне честолюбство. Він звик володіти і наказувати, і всі йому

Інформація

2.

* групова робота з таблицями

-Свою творчу діяльність М. Грушевський, як учень гімназії вирішив розпочати як письменник. Він пише оповідання «Бех-аль-Джугур», по сценарію з дуже знаного для нього по Кавказу східного буття. 1885 р. праця була надрукована у львівській газеті «Діло» *Інформаційна*

-Однією з перших праць Михайла Грушевського стала «Очерки истории Киевской земли», яку історик почав друкувати будучи третьокурсником в 1888-1889 рр., і вона надала йому не тільки прихильну оцінку, а також широке визнання серед наукового простору. *Інформаційна*

-Публікація «Історія України-Руси» стала найголовнішим ділом всього життя Михайла Грушевського. В 1898 році у місті Львов був виданий перший том, а останній вийшов уже в Києві, проте, на жаль, уже після відходу у вічність Грушевського. *Інформаційна*

підпорядковувались, бо він мав в очах людей авторитет, придбаний його розумом і працею». Дмитро Дорошенко.

- Які позитивні та неативні риси в характері науковця вказує автор цитати?

Робота в групах

Учні діляться на дві групи:

1)Перераховує в таблиці літературні праці вченого;

2)Перераховує наукові праці.

Літературні праці	Наукові праці

Логічна

*Логічна
Логічна*

		<p style="text-align: center;">3.</p> <p>-Власну політичну платформу М. Грушевський ґрунтував у той час на законах конституційного парламентаризму і автономізму України, оскільки розділяв політично-ідейні положення будівництва держави Михайла Драгоманова. <i>\Інформаційна</i></p> <p><u>Перегляд відео:</u> https://www.youtube.com/watch?v=kJ5H2quwNvI&ab_channel=%D0%A1%D0%B0%D1%88%D0%B0%D0%9A%D1%96%D1%8F%D1%88%D0%BA%D0%BE <i>(інформаційна)</i></p> <p>-Пізніше, коли до влади прийшла Директорія, М.Грушевський поспробував ще раз взяти участь у справі українського державотворення, проте невдало, нова влада більше не мала потреби у його досвіді, знаннях та впливі. Перебуваючи у такій атмосфері попередній голова Центральної Ради приймає рішення виїхати за кордон. Дослідник В. Хоменко зазначає, що після цього його політична активність не була закінчена, просто вона була переміщена за межі держави, проте лишилась українською за значенням. <i>\Інформаційна</i></p>	<p style="text-align: center;">Метод «Обери думку»</p> <p>Проблемне питання: Як ви вважаєте, чи були наукові праці Михайла Грушевського, корисними для культурного та наукового розвитку України?</p> <p><u>Обґрунтуйте свою думку.</u></p> <p style="text-align: center;">«Відновлювач»</p> <p><i>Однією з перших праць Михайла Грушевського стала _____. Також під керівництвом Михайла Грушевського часто друкували джерелознавчі видання, а саме томи _____.</i></p> <p><i>Публікація _____ стала найголовнішим ділом всього життя Михайла Грушевського. В _____. році у місті _____ був виданий перший том, а останній вийшов уже в Києві, проте, на жаль, уже після відходу у вічність Грушевського.</i></p>	<p><i>Аксіологічна</i></p> <p><i>Мовленнєва</i></p> <p><i>Логічна</i></p>
--	--	--	---	---

			<p style="text-align: center;">«Акваріум»</p> <p><u>Перша група:</u> Опишіть політичну діяльність М.Грушевського під час його перебування на посаді керівника УЦР.</p> <p><u>Друга група:</u> Чи мала політична діяльність М. Грушевського революційний характер?</p> <p><u>Третя група:</u> Охарактеризуйте основні вектори політичних вподобань та рішень Михайла Грушевського. Чи були вони позитивними для державотворчого процесу України?</p> <p style="text-align: center;">Метод «Крутилка»</p> <p><u>Учні записують питання на листочках та по черзі відповідають на питання один одного, наприклад:</u></p> <p style="text-align: center;">Метод «Мікрофон»</p> <p><u>Питання вчителя: «Назвіть головні здобутки політичної діяльності М.Грушевського».</u></p>	<p><i>Інформаційна</i></p> <p><i>Аксіологічна</i></p> <p><i>Інформаційно-аксіологічна</i></p> <p><i>Інформаційна, мовленнєва</i></p> <p><i>Мовленнєва, інформаційна</i></p>
--	--	--	---	---

6 хв	VI. Узагальнення і систематизація знань		<p align="center">«Мозковий штурм»</p> <p>1) Коли і де народився М.Грушевський?</p> <p>2) Коли був опублікований перший том його видатної праці «України-Руси»?</p> <p>3) До якого року політик був очільником Центральної Ради та чому він перестав ним бути?</p> <p>4) Які найважливі рішення ухвалив Грушевський під час свого головування в Україні?</p> <p align="center">Гра «Відтвори послідовність»</p>	<p><i>хронологічно-логічна</i></p> <p><i>Інформаційна</i> <i>Хронологічна</i></p> <p><i>Хронологічно-інформаційна</i></p> <p><i>Аксіологічно-інформаційна</i></p>

			<p>Розташуйте їх у хронологічній послідовності події.</p> <table border="1" data-bbox="1335 304 1805 603"> <tr> <td>Обрання Грушевського головою ЦРУ</td> </tr> <tr> <td>Початок праці Грушевського в тов. ім. Т.Г.Грушевського</td> </tr> <tr> <td>Еміграція Грушевського до Праги</td> </tr> <tr> <td>Відкриття Грушевським семінарії в м.Коломия.</td> </tr> </table>	Обрання Грушевського головою ЦРУ	Початок праці Грушевського в тов. ім. Т.Г.Грушевського	Еміграція Грушевського до Праги	Відкриття Грушевським семінарії в м.Коломия.	<i>Хронологічна</i>
Обрання Грушевського головою ЦРУ								
Початок праці Грушевського в тов. ім. Т.Г.Грушевського								
Еміграція Грушевського до Праги								
Відкриття Грушевським семінарії в м.Коломия.								
3 хв	VII. Висновки	<p>- Вклад М. Грушевського в історичну науку та суспільно-політичне життя того часу є колосальним і загальноновизнаним. Свою актуальність не втратили і його джерелознавчі роботи, конкретний розгляд причин і перебігу багатьох цікавих подій. Вражають кількість праць вченого: з-під пера історика вийшло більше 1800 робіт з української культури й історії. Усе своє свідоме життя Михайло Грушевський був відданою людиною українського національного руху та не зневірився при цьому практично взагалі.</p> <p><i>Інформаційна</i></p> <p>-На нього припадає велика роль у об'єднанні українських демократичних сил на початках ХХ століття. Важко уявити людину, яка присвятить своє життя постійній праці і досліджень історії своєї Батьківщини і одночасно братиме чи не найактивнішу участь в політичному і громадському житті суспільства.<i>Інформаційна</i></p>						

